

BALTI NAISSNAIPRID GRUUSIA-ABHAASIA JA TŠETŠEENIA SÕDADES: VENE SÕDURILEGENDI FUNKTSIOONID JA AJALOOLISED JUURED

Aivar Jürgenson

Sissejuhatus

Gruusia-Abhaasia sõjast (1992–3) räägitakse Eestis peamiselt seoses Abhaasia eestlastega. Põhjust selleks andsid eelkõige kolm lennureisi, millega paar kuud pärast sõja algust evakueeriti Abhaasiast Eestisse eestlased ja nende pereliikmed, kokku umbes 170 inimest. Mitusada eestlast lahkus sõja käigus ja selle järel ka ise – kes jõudis Eestisse, kes Venemaale, üksikud ka Gruusiasse. Ära tasub mainida ka Linnart Mälli rahuvahenduskatsed Esindamata Rahvaste Organisatsiooni kaudu. Ja see on ka peaaegu kõik, mis on teada Eesti või kodueestlaste seostest selle sõjaga. Tõsi, Gruusia-Abhaasia sõjas võitles abhaaside poolel keegi Kaspar Martõnjuk, kes langes sõja teisel poolel ja kelle nimi on ühena umbes 1300-st raiutud kivitahvlisse Suhhumis paikneval memoriaalil. Teda kui Eestist pärit vabatahtlikku võitlejat mainitakse nii Abhaasia ajakirjanduses¹ kui sealse sõjaajalookirjanduses. Ära tuuakse ka tema langemise kuupäev, 17. märts 1993.² 15.–17. märtsini leidsid aset sõja ühed ägedamad lahingud, mille käigus üritasid abhaasid Šroma küla lähistelt mägedest Suhhumi tungida, kuid löödi tagasi. Gruusia allikatele tuginedes väidab Vene sõjaajaloolane Boriss Sokolov, et kolm päeva kestnud lahingutes langes abhaaside poolel ligi 800 võitlejat, nende seas ka vene palgasõdureid.³ Küllap saab viimaste hulka lugeda ka Martõnjuki. Postuumselt omistati Martõnjukile Abhaasia Vabariigi kangelase nimetus. Martõnjuk ei olnud eestlane, kuigi oli

¹ “Slezý Abhazskoï Lindý”, *Den’ za Dnem*, 02.10.2009, <https://ab-biograf.eu/index.php/ru/reportazhi/18-slez-y-abkhazskoj-lindy>.

² V. M. Patsuliya, *Gruzinno-Abhazskaya voïna 1992–1993 gg. Boevýe deïstviya* (Suhum: Ministerstvo oboroný Respubliki Abhaziya, 2010), 553.

³ Boriss Sokolov, *Uue Venemaa sõjad 1991–2019* (Tallinn: Argo, 2021), 58.

elanud varem Eestis, Tartus. On teada tema isa nimi, Stanislav, samuti see, et tema ema oli lätlanna. Kaspar käis vene koolis ja tema tollase, eestlannast sõbranna väitel ta eesti keelt ei rääkinud. Gruusia-Abhaasia sõjas võitlesid abhaaside poolel küll ka mitmed eesti mehed Salme ja Sulevi küladest, mõnede haavatasaanud eestlaste nimed on ära toodud Abhaasia ajalookirjanduses,⁴ kuid nemad olid kohalikud. Sõjas osales ka üks Abhaasias sündinud eestlanna, aga ka Martõnjuki eestlannast kaaslane, enda sõnul sanitaarinstruktorina. See Eestist pärit naine elab praegu Suhumis. Kas Eestist pärit eestlasi võis selles sõjas veel osaleda?

Üks kuuldustest, mis Abhaasias selle sõja kohta ringleb, on nn Balti naisnaiprid – täpsuslaskurid Baltikumist, kes võitlesid Gruusia armee ridades abhaaside vastu. Neist on kirjutatud ka Abhaasia sõja teaduslikes käsitlustes,⁵ kuid alati väga lakooniliselt. Kui olen autoritelt küsinud, kust nende andmed pärinevad, pole ma rahuldavat vastust saanud. Üldiselt viidatakse üksteise kirjutistele ega teata algallikat. Kuid see “info” sobitub kenasti poliitilisse konteksti: Abhaasias teatakse, et Balti riigid toetavad Gruusia territoriaalse terviklikkuse pretensiooni ja peavad Abhaasia riiki Gruusia separatistlikuks piirkonnaks. Vettpidavaid tõendeid Baltikumist pärit võitlejate kohta Gruusia poolel pole esitanud ei abhaasi ega gruusia autorid. Teisiti on lugu ukraina võitlejatega, kelle osalust Gruusia-Abhaasia sõjas grusiinide poolel pole varjanud ei grusiinid ega ukrainlased. Sellest on vahetult pärast sõda kirjutanud Gruusia ajakirjanikud ning intervjuusid andnud sõjas osalenud ukrainlased.⁶ Seda märkimisväärsem on, et Ukraina snaiprid – olgu mehed või naised – pole sõjapärimuses saavutunud kaugeltki nii suurt populaarsust kui Baltikumist pärit naisnaiprid.

Abhaasia eestlased tunnevad end nende kuulduste valguses ebamugavalt, Balti snaiprite pärast justkui kollektiivselt vastutavatena. Sõnalisi süüdistusi on naabrid sealsetele eestlastele tõesti esitanud, seepärast on kohalikud eestlased vestlustes toonitanud, et snaiprid olid kas Lätist või Leedust, mitte Eestist. Üks Salme külas elav naine, keda intervjuueerisin, meenutas: “Alguses sõjas veel, kui sõda alguses oli, siis olivad *Lätist*

⁴ R. V. Hodzhaa, *Armjanski batal'on v Otechestvennoï voïne naroda Abhazii 1992–1993 gg.* (Suhum, 2005), 118, 143; R. V. Hodzhaa, *Hroniki Otechestvennoï voïný Abhazii 1992–1993 gg.* (Suhum, 2013), 858.

⁵ Aslan F. Avidzba, *Otechestvennaya voïna (1992–1993 gg.). Voprosý voenno-politicheskoi istorii Abhazii* (Suhum, 2008), 137; Saïda Vozba, *Istoricheskie i politicheskie aspektý gruzinno-abhazskogo i severoïrlandskogo konfliktov (XX – nach. XXI vv.): obshchie cherty i rasvitiya* (Suhum: AbIGI, 2018), 134.

⁶ Guga Lolishvili, “Ukraincý voevali v Suhumi na storone Tbilisi i ne sobirajutsya etogo skrývat’”, *Nezavisimaya Gazeta*, 08.10.1993, https://sites.ualberta.ca/~khineiko/NG_93_95/1145043.htm.

või *Leedust* olivad need laskjad kah veel ... snaiperid. Aga need ei olnud ju eestlased ja siis ka veel oli, et “Vot, teie eestlased lasevad.” Ma ütlesin, et ei, meie eestlased ei lask, need olid ... Lätist või Leedust.”⁷

Tsitteeritud naise reaktsioon on mõistetav: Balti naissnaiper on Abhaasias vaieldamatult antikangelane, kellega samastuda ei soovita ja keda üritatakse seetõttu näidata mitte-eestlasena. Sarnasel kombel reageeris ka üks mu ajaloolasest Abhaasia kolleeg, kuigi ilmselt muudel põhjustel. Kui küsisin temalt Balti naissnaiprite kohta, vastas ta, et viimased ei tarvitsenud olla eestlased, vaid mõne teise Balti riigi kodanikud. Ajaloolane ilmselt soovis minu kui Eesti kolleegiga suheldes teema teravust pehmenada, kuid tema vastusest koorub välja veel üks asjaolu: kuna täpsemad teadmised nende naissnaiprite kohta puuduvad, levivad kõiksugused spekulatsioonid.

Kes siis olid need Balti naissnaiprid, kellest Abhaasias räägitakse veel 30 aastat pärast sõja lõppu? Abhaasia ajalookirjanduses toonitatakse, et nad polnud mitte lihtsalt snaiperid, vaid lausa “sportlased-snaiprid”.⁸ Suulises pärimuses nimetatakse neid “valgeteks sukkadeks/sukkpüksteks” (*белый чулок / белые колготки*) ja lisatakse, et nad olid suusatajad. Kui paneme kokku suusataja ja snaipri, saame laskesuusataja. Küsimus on aga, miks pidid laskesuusatajad sattuma võitlema Gruusia-Abhaasia sõtta ja, nagu mitmetest tunnistustest ja kirjutistest nähtub, hiljem ka Tšetšeenia sõdadesse.

Artiklis vaadeldakse Balti naissnaiprite legendi esinemist ja kajastusi sõdades, mida peeti endise Nõukogude Liidu piirialadel. Esmalt antakse ülevaade legendi esinemisest erinevates sõdades, nii nagu seda on kajastatud aja- ja ilukirjanduses, ajalookirjutuses, memuaristikas ning filmis. Seejärel vaadeldakse lähemalt selle loo motiive ja funktsioone ning näidatakse, kuidas neid on käsitletud folkloristikas ja naisuurimuses. Viimaks püütakse vastata küsimusele, kuidas ja kus see legend võis formeeruda, ehk otsitakse loo ajaloolisi juuri ja geograafilisi trajektoore, et välja selgitada, kas Baltikumil on selle legendiga mingisugune sümbolne või reaalne seos.

Uskumuslike jutustuste ajaloolistest juurtest

Valgete sukkade legend nagu muudki legendid kuuluvad folkloristlikus tüpoloogias uskumuslike jutustuste hulka. Uskumuslikest jutustustest eeldatakse, et neisse usutakse. Nii Abhaasia eestlased kui abhaasidest ajaloolased ja etnoloogid, kellega vesteldes olen teemat puudutanud, kahtlemata

⁷ Autori intervjuu Salme külas Abhaasias 2012. a.

⁸ Avidzba, *Otechstvennaya* võina, 137.

usuvad, et Gruusia-Abhaasia sõjas osales Baltikumist pärit naissnaipreid. Nagu allpool näeme, leitakse sellele veendumusele ka põhjendusi. Balti naissnaiprite reaalsel eksisteerimisel usuvad ka paljud neist kirjutanud Vene ajakirjanikud, samuti mõned ajaloolased, aga kohati on seda ajaloolise faktina esitanud isegi mõned Lääne autorid.⁹ Seetõttu on ka Balti naissnaiprite legendi uurinud folkloristid esitanud oma uurimustes ülevaate legendide usulisest küljest, nende paigutusest teiste folkloorižanrite hulgas ja tõeväärtusest.¹⁰

Valgete sukkade legendi on esitatud erinevates meediumites, mille suhe tegelikkusega on erinev. Artikli järgnevates osades näeme, et valgete sukkade legend figureerib ajakirjanduslike reportaažide kõrval ka näiteks filmis ja ilukirjanduses, seega žanrites, mille tõeväärtus on erinev. Filmi ja ilukirjandusse on see algselt sõdurite seas suulisena levinud ja usutud legend jõudnud sekundaarselt. Kuna filmis ja ilukirjanduses esinevana on legend kooskõlas juba varem laialt tuntud versioonidega, võib ta legendi kinnitada. Kuid ühegi loetletud meediumi või žanri kaudu esitatuna ei suudeta tõestada, et Balti naissnaiprid tegelikult eksisteerisid. Kuna legendi tõe le vastavus on jäänud tõestamata, on see paratamatult jäänud uskumise pinnale. Legendi või kuulujutuna määratletaksegi folkloristikas üht või teist lugu siis, kui tema reaalsusele vastavus pole tõestamist leidnud. Taolist määratlust on küll kritiseeritud, eelkõige folkloristika žanriliigituse kontekstis,¹¹ kuid uskumuslik komponent on legendile üldiselt siiski omane. Siinse artikli fookusest jääb selle konkreetse legendi uskumise või mitteuskumise küsimus küll kõrvale, pigem tuntakse huvi loo ajalooliste juurte vastu ja üritatakse täpsustada, kus ja missugustes tingimustes võis see lugu kuju võtta ja kuidas levida.

Rahvaluuleliste jutustuste ja motiivide ajalooliste juurte uurimisel on muidugi pikk traditsioon. Üks põhjapanevamaid uurimusi on Venemaa sakslaste seast võrsunud folkloristi Vladimir Proppi käsitus imemuinasjuttude ajaloolistest juurtest.¹² Propp, kes polnud rahul folkloristika seniste arengusuundade (mütoloogiline koolkond, soome ehk geograafilis-ajalooline koolkond) peamiselt morfoloogiale ja tüpoloogiatele

⁹ Valerie Zawilski, "The Soldiers' Mothers, Human Security and the Russian-Chechen Wars", *The Gender Imperative. Human Security vs State Security*, toim Betty A. Reardon, Asha Hans (London, New York, New Delhi, 2010), 255–280 (278).

¹⁰ Nt Amandine Regamey, "Women-snipers from Chechnya to Ukraine: a Post Soviet War Legend", *Folklore* 68, (2017), 117ff.

¹¹ Nt Linda Degh, Andrew Vázsonyi, "Legend and Belief", *Folklore Genres*, toim Dan Ben Amos (Austin, London, 1981), 95ff.

¹² Vladimir Propp, *Imemuinasjuttu ajaloolised juured*, vene keelest tõlkinud ja kommenteerinud Madis Arukask (Tartu, 2022).

keskenduvate tulemustega, seadis endale eesmärgiks juttude ajalooliste lähtekohtade väljaselgitamise.¹³ Selleks kasutas ta enamasti rituaalidega seotud etnograafilist ja väga eripalgelist tõestusmaterjali maailma eri paigust. Tema laiahaardelised arutluskäigud ja elegantselt visandatud suured üldistused on hiljem küll pärvinud asjakohast kriitikat, kuid võimatu on jätta tunnustamata tema folkloristika arengusuundi mõjutanud lähene-mist. Muinasjutt pole küll uskumuslik jutustus, kuid nende vahel on sarnasusi. Mõlemas võivad esineda ühed ja samad motiivid, ärgitades küsima nende ajalooliste juurte kohta. 20. sajandi teisel poolel on ka uskumus-likke jutustusi käsitlevates uurimustes rõhutatud vajadust pöörata seni-sest suuremat tähelepanu jutustuste ja neis esinevate motiivide ajaloolistele juurtele.¹⁴ Eestis on folklorist Aino Laagus rõhutanud, et uskumuslikud jutustused on üles ehitatud reaalses geograafilises ruumis aset leidvatele argisündmustele ja et nende aluseks on reaalsed kogemused.¹⁵ Oma uuri-muses kannibalistlikest kuulujuttudest sõjajärgses Tartus kirjutab folklor-rist Eda Kalmre muistendi ja kuulujutu üldistest sarnasustest ning nende tekkimise ja levikuprotsessi ühistest tunnusoontest. Lisaks sellele, et kuu-lujuttudes väljaöeldud seisukohad tuginevad kollektiivi kujutlustele ning uskumustele, rõhutab Kalmre ka seda, et kuulujutud võivad saada tõuke ajaloolistest asjaoludest.¹⁶ Kui võtta ülesandeks Balti naissnaiprite legendi ajalooliste ja geograafiliste lähtepunktide väljaselgitamine, pole põhjust pikemalt arutleda legendi tõeväärtuse üle. Kirjalikke või esemelisi tõen-dusmaterjale nende kohta teadaolevalt pole, kuid on sõdades osalenud isi-kute tunnistusi, mis annavad ühtlasi teavet nende isikute tegevuse ja lii-kumiste kohta. Olemasolevatele andmetele tuginedes on võimalik senisest täpsemalt näidata legendi kandjate geograafilist liikumist ja nende põhjal legendi ajaloolisi lähteid.

Ülevaade Balti naissnaiprite legendist erinevates postsovetlikes sõdades

Nõukogude Liidu lagunemise valuline protsess kutsus 1980. aastate lõpus ja 1990. aastatel impeeriumi äärealadel esile mitmeid sõjalisi konflikte. Osa neist olid ajendatud varasematest etnilistest pingetest: juba 20. sajandi algul

¹³ Samas, 18–19.

¹⁴ Nt Lauri Honko, "Four Forms of Adaptation of Tradition", *Studia Fennica*, 26 (1981), 21.

¹⁵ Aino Laagus, "Situatsioonianalüüsis folkloristikas", *Mäetagused*, 43 (2009), 114.

¹⁶ Eda Kalmre, *Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest* (Tartu, 2008), 24, 32, 84.

oli Kaukaasias kohalike põhirahvuste vahel hulga rohkem konflikte kui põliselanikel venelastega.¹⁷ Armeenia-Aserbaidžaaani konfliktil oli kindlasti rohkem põhjusi kui vaid nõukogudeaegne pärand, sama võib öelda Gruusia – Lõuna-Osseetia sõja ja Gruusia-Abhaasia sõja kohta. Teine osa neist sõdadest ja konfliktidest oli põhjustatud puhtalt Nõukogude/Vene keskvõimu püüetest vabariikide iseseisvumisprotsesse takistada: esimene ja teine Tšetšeenia sõda, sõda Transnistrias, keskvõimu korraldatud vere- ja saunad Tbilisis, Riias ja Vilniuses. Peaaegu kõikide nende sõdade ja relvakonfliktidega seoses on olnud juttu ka Baltikumist pärit naissnaipritest. 1980. aastate lõpust 1994. aastani väldanud Armeenia-Aserbaidžaaani konflikti ajal olevat Mägi-Karabahhiasse saabunud naissnaiprid Baltikumist raha teenima.¹⁸ Kui Transnistrias 1990. aastal puhkenud konflikt lahvatas 1992. aasta kevadel aktiivseks sõjategevuseks kohalike separatistide ja Moldova võimude vahel, toetasid separatiste lisaks Venemaa regulaarvägedele ka Venemaalt saabunud 3000 vabatahtlikku, kes nimetasid ennast kasakateks.¹⁹ Tiraspoli poolel võidelnud vene sõdurid, ohvitserid ja kasakad rääkisid, et Kišineu poolel võitlesid Rumeenia snaiprite kõrval Balti riikidest pärit naissnaiprid, kes olevat maha niitnud venelaste edasitungivaid ahelikke. Nad olevat värvatud erinevatest laske- ja laskesuusaklubidest ning saanud raha iga tapetu eest, sõltumata soost ja vanusest. Balti naissnaipritest maaliti öövastav pilt: “Kuulid tabasid inimesi tänavatel ja korterites, toidujärjekordades ja haigla treppidel. Tundus, et keegi ei suuda seda terrorit peatada.”²⁰ Ühtki tõendit ei esitatud, ühtki vangi ei võetud, ühtki mahalastud Balti naissnaiprit ei leitud ka lahinguväljalt,²¹ kuid kuuldus levis. Moldovas Vene üksusi juhatanud kindral Aleksandr Lebedilt pärinevad sõnad “moldaavlastel ei taha sõdida ja Moldova kaitseministeeriumil ei jää muud üle, kui kutsuda palgasõdureid. Leedu ja läti snaiprite sissevool on kõvasti kasvanud, eriti tulevad naised.”²² Kui mõni kuu hiljem, augustis

¹⁷ Margot Light, “Russia and Transcaucasia”, *Transcaucasian boundaries*, toim John F. R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield (London, 1996), 35–53 (37).

¹⁸ Vladimir Janchenkov, ““Dikie gus’li” v bel’yh kolgotkah”, *Trud*, 01.04.2000, https://www.trud.ru/article/01-04-2000/4238_dikie_gusyni_v_belyh_kolgotkax.html; “Otryad “Bel’ye chulki” – zhenskii batal’ on smerti”. <https://the-green-dress.livejournal.com/36342.html> [vaadatud 17.12.2022].

¹⁹ Boriss Sokolov, *Uue Venemaa sõjad 1991–2019* (Tallinn, 2021), 19–20.

²⁰ Vladislav Shur’gin, “Ocherk o polkovnike Pavle Popovskih”, *Uzник*, 7 (220), 17.02.1998.

²¹ Aleksandr Cherkasov, “Temnye tainy “bel’yh kolgotok””, 2017, <https://www.kavkazr.com/a/temnye-tainy-belykh-kolgotok/28791714.html>.

²² Amandine Regamey, “Les femmes snipers de Tchétchénie: interprétation d’une légende de guerre”, *Questions de Recherche*, 35. Centre d’études et de recherches internationales Sciences Popp (2011), 10.

1992 puhkes sõda Gruusia ja Abhaasia vahel, hakati Balti naissnaipritest rääkima ka seal. Vene vanemleitnant Pavel Kotšubei on tunnistanud ajakirjanikule, et Suhhumi lähistel Gumista jõe vasakkaldal Gruusia kontrollpunktide vahel patrullides nägi ta kahte snaipripüssidega tüdrukut lahkumas Gruusia positsioonidelt. Tüdrukud olevat rääkinud ja naernud – vanemleitnant kinnitas, et ta kuulis balti aktsenti. Varem oli ta teeninud Lätis Aluksnes, mistõttu arvas teadvat, kuidas see kõlab.²³

Abhaasias olevat kaks Baltikumist pärit naissnaiprit, meistersportlased laskmises, ka kätte saadud. Kui neilt küsiti: “Miks te meid tapate?“, olevat nood ülbelt vastu küsinud: “Aga mis teist haletseda? Te olete räpased, raseerimata. Aga grusiinid ... nad on intelligentsed, kultuursed.“ Seejärel olevat nad maha lastud.²⁴ Abhaasias ilmunud sõjamälestustes on kirjutatud Baltikumist pärit snaipritest, “mustadest ja valgetest sukkadest”, kes Gruusia-Abhaasia sõja ajal grusiinide poolel võitlesid ja Abhaasia rannikul inimestele jahti pidasid ning kes kättesaamise järel maha lasti.²⁵ On tähelepanuväärne, et üheski allikas ei räägita asitõenditest, mis kinnitaksid Balti naissnaiprite tegelikku olemasolu. Mitmed tunnistajad on väitnud, et Balti naissnaiprid olevat neid Abhaasias peaaegu maha lasknud, kuid suurte kaotuste järel 1993. aasta märtsis, olevat nad maalt lahkunud.²⁶

Gruusia-Abhaasia sõjas olid abhaaside peamised liitlased Põhja-Kaukaasia mägirahvaste esindajad, eriti tšetšeenid.²⁷ See tähendab, et Balti naissnaiprid ja tšetšeenid võitlesid selles sõjas teine teisel pool rindejoont. Kui detsembris 1994 algas esimene Tšetšeenia sõda, ärkasid jutud Baltikumi naissnaipritest uuele elule, kuid seekord võitlesid nad väidetavalt just tšetšeenide poolel venelaste vastu. Juba 20. detsembril 1994 ütles Föderaalne Vastuluureteenistuse (FSK) direktor Sergei Stepašin uudisteagentuurile Vesti, et ühe lahingu käigus sattus kaks snaiprite surnukeha operatiivtöötajate kätte ja tehti kindlaks, et ühe surnukeha näol oli tegemist “balti

²³ Vadim Rechkalov, “Pravila voïnodelov”, *MK*, 01.06.2008, <https://www.mk.ru/social/article/2008/06/01/38188-pravila-voynodelov.html>.

²⁴ *Belaya kniga Abhazii. Dokumenty, materialy, svidetel'stva 1992–1993*, koost J. A. Voronov, P. V. Florenskii, T. A. Shutova (Moskva, 1993), http://apsnyteka.org/883-voronov_yury_florensky_p_shutova_t_belaya_kniga_abhazii.html.

²⁵ Maksim Shaturov, “Abhaziya. 1992 god”, 2005, <http://apsnyteka.org/182-shaturov.html>.

²⁶ Vladimir Voronov, ““Bel'ye kolgotki” iz Pribaltiki i “raspyaty'e mal'chiki”: kak na Lubyanke sochinyali feiki chechenskoï voïny”, *Delfi.lt*, 03.02.2020, <https://www.delfi.lt/ru/news/live/belye-kolgotki-iz-pribaltiki-i-raspyaty-e-malchiki-kak-na-lubyanke-sochinyali-fejki-chechenskoj-vojnuy.d?id=83434743>; Spartak Zhidkov “Brosok maloï imperii. Chast' sed'maja”, http://apsnyteka.org/130-zhidkov_brosok_maloy_imperii_chast7.html.

²⁷ Vt Aivar Jürgenson, “Kaukaasia Mägirahvaste Konföderatsioon ja Gruusia-Abhaasia sõda”, *Akadeemia*, 7 (2022), 1240–1263.

rahvusest inimesega”.²⁸ 31. detsembrist 1994 on teada Groznõi 131. Maikopi Vene brigaadi ohvitseri tunnistus sellest, kuidas nad ühe snaipri lahingu käigus kinni püüdsid ja kohapeal tapsid. Kui ajakirjanik Aleksandr Tšerkassov hiljem ohvitseriga kohtus, ei saanud ta temalt mingeid tõendeid väidetava snaipri kohta. Tegelikult oli 131. brigaad sisenenud linna peaaegu marsisammul ega jõudnudki osaleda sealsetes lahingutes. Sellist olukorda, kus snaiprit oleks saanud kinni püüda ja karistada, Tšerkassovi hinnangul lihtsalt ei tekkinud.²⁹ Sõjaajakirjanik Nikolai Astaškini väitel olevat Vene Föderatsiooni piirivägede kõrgema operatiivrühma juht kindrallleitnant A. Ššerbakov saatnud 31. detsembril 1994 asepeaminister Nikolai Jegorovile ja Vene Föderatsiooni kaitseministrile armeekindral Pavel Gratšovile telegrammi, milles olevat juttu eriuksusest nimetusega “valged sukkpüksid”, mis koosneb Balti riikidest pärit naissnaipritest. Neile makstavat tuhat USA dollarit päevas ja poolteist tuhat dollarit iga tapetud Vene ohvitseri eest lisaks.³⁰ Hilisemates kirjutistes on summad küll vähenenud: tapetud ohvitseri eest olevat makstud 500 kuni 800 dollarit ja sõduri eest 200 dollarit.³¹ Ajalehe Kommersant korrespondent Georgi Romašov kirjutab samuti, et Groznõis paiknevad Baltikumist pärit palgasõduritest naissnaiprid on koondatud organisatsiooni Valged Sukkpüksid.³²

Esimese Tšetšeenia sõja edenedes ilmutasid naissnaiprid end Vene sõjapäe propagandistide raportites, mida vahendasid riigi telekanalid. Elusaid snaipreid ei tabatud kunagi, kuid kord avastati Groznõi servas väidetavalt nende käsutuses olnud korter ja sealt nende isiklikke asju. Vene armee ajaleht Krasnaja Zvezda (24. jaanuar 1995) ja mitmed telekanalid teatasid seepeale “Eestist ja teistest Balti riikidest pärit naissnaipritest”, paraku selgus aga peagi, et asjad kuulusid hoopis Moskva ajakirjanikele Galina Kovalskajale ja Irina Dementjevale. Snaipriteks ei oleks nad kvalifitseerunud: Dementjeva vanuse tõttu, Kovalskaja nägemise pärast – tal olid väga tugevad prillid.³³ Jaanuaris 1995 ilmus ajalehes Segodnja Mihhail Leontjevi ja Maria Dementjeva artikkel “Räpane sõda Vene armee vastu”, milles kirjutati snaiprist, kelle asukoht õnnestus tuvastada ja teda vigastada. Verejälgi oli viinud keldrisse, kust olevat avastatud venelasena esinenud snaipeer Laima. Kuid ka sellest juhtumist ei jäänud ühtki vettpeidavat asitõendit. Nimi Laima

²⁸ Voronov, “Bel’je kolgotki”, 2020.

²⁹ Cherkasov, “Temnye tainy”, 2017.

³⁰ Nikolai S. Astashkin, *Po vol’chemu sledu* (Moskva: Veche, 2005), 120.

³¹ “Bel’je kolgotki”, *Filosofiya voiny*, 2016, https://vk.com/wall-35944452_22112.

³² Georgii Romashov, “Naemniki v Chechne”, *Kommersant*, 7 (725), 18.01.1995, <https://www.kommersant.ru/doc/99614>.

³³ Cherkasov, “Temnye tainy”, 2017.

jäi aga korduma ka järgnenud “juhtumite” puhul.³⁴ Teine ringlema läinud nimi oli Milita Trankautene, leedu laskesuusataja, kelle venelased väidetavalt kätte said ja helikopterist alla viskasid. Kuna Trankautenest asitõendeid ei jäänud, hakkasid asja uurima Moskovskije Novosti ajakirjanikud, sõites sel eesmärgil Leetu. Teda otsiti aadresslaudadest, ülikooli kehakultuuri teaduskonnast ja kohalikust kaitseliidust. Intervjueeriti Leedu laskmise ja laskesuusatamise eksperte. Ühtki Milita Trankautenet Leedust ei avastatud, mispeale jätkasid ajakirjanikud otsinguid Lätis ja Eestis, kuid samuti tulemusteta. Trankautene osutus müüdik.³⁵ Tuula dessantdiviisi üks komandöridest Juri Podberezkin jutustas ajakirjanik Vladimir Jantšenkovile, kuidas 1995. aasta talvel tabati Groznõis snaipripüssiga naine, kes osutus “passi järgi eestlannaks”. Püssikabale oli tal tõmmatud kümme konda salku, mis tähistasid tapetud vastaste arvu. Ka teda esitleti kõrge spordijärguga laskesuusatajana. Teda tahetud saata helikopteril Mozdokki, kuid sinna ta ei jõudnud, sest üks pardal olnud haavatu viskas ta kabiinist välja.³⁶ Näeme, et tegemist on versiooniga Milita Trankautene loost, kus leedulanna koha on võtnud sisse eestlanna.

Ka Eestis otsiti “valgeid sukki”. Komsomolskaja Pravda Tallinna korrespondent Galina Sapozhnikova intervjueeris 1995. aasta veebruaris Eestis sportlasi, Eesti Laskurliidu juhtkonda, turvafirmade juhte ja Kaitseliidu inimesi. Mingeid jälgi selle kohta, et eestlased oleksid siirdunud Tšetšeeniasse sõdima, ei leitud.³⁷ Ka ajakirjanik Aleksandr Voronovi ja tema kolleegide järelepärimised Leedu, Läti ja Eesti esindustele ning otsingud kolleegide kaudu Vilniuses, Riias ja Tallinnas andsid tulemuseks, et ükski endine või praegune laskesuusataja pole kadunuks tunnistatud, välja arvatud üks 1983. aastal Nõukogude Liidu meistrivõistlustel pronksile tulnud eestlanna,³⁸ kes läks põhja parvlaeval Estonia 28. septembril 1994.³⁹

On arusaadav, et ka tšetšeeni iseseisvuslased pidasid vajalikuks Balti laskesuusatajatest naissnaiprite müüti kummutada. Ühel nende kodulehel kinnitatakse, et kuna keegi pole salapäraseid snaipreid oma silmaga näinud, on see legend suure tõenäosusega kellegi fantaasia vili. Näitena esitletakse kedagi valgete sukkade tabamise ja karistamise “pealtnägijat”, Moskva

³⁴ Voronov, “Bel’je kolgotki”, 2020.

³⁵ Samas.

³⁶ Janchenkov, ““Dikie gus’li””, 2000.

³⁷ G. Sapozhnikova, ““Bel’je kolgotki” naproch’ raspolzilis’...”, *Komsomol’skaya Pravda*, 16.02.1995, tsit Voronov, “Belye kolgotki”, 2020.

³⁸ Kontrollimisel selgus, et Voronov eksib vaid hukkunud laskesuusataja eesnime ortograafias.

³⁹ Voronov, “Bel’je kolgotki”, 2020.

lähedal asuva Žukovski asula elanikku, kes väitis, et sõdis Tšetšeenias, oli seal vangis ja kannatas julma peksu. Mees rääkis, et ta mitte ainult ei näinud “valgeid sukki” oma silmaga, vaid viibis ka nende hukkamise juures – naised seoti tema jutu järgi tankide külge ja rebiti tükkideks. Siis aga selgus, et “tunnistaja” polnud kunagi Tšetšeenias käinud ja “valged sukad” ilmusid talle tõenäoliselt õudusunenäos. Kirjeldatud sündmuste ajal olevat teda ravitud Vladikavkazi vaimuhaiglas.⁴⁰

Esimese Tšetšeenia sõja ajal peeti Balti naissnaipreid Tšetšeenia presidendid Džohhar Dudajevi kaaskonnaks.⁴¹ Eeltsiteeritud Nikolai Astaškini raamatus, kus kirjutatakse Balti laskesuusatajatest moodustatud “valgete sukkpükste” pataljonist, on naissnaiprid Groznõis elavate tunnistajate sõnul välimuse ja aktsendi järgi eestlased, esinedes medõdede ja radistidena.⁴² Kas võis selle motiivi tekkimises rolli mängida tõsiasi, et Tšetšeenia president Džohhar Dudajev oli teeninud varem Baltikumis ja just nimelt Eestis, kus ta oli Tartus baseerunud raskepommituslennuväe diviisi ülem? Eeltsiteeritud Krasnaja Zvezda nimetas ju just Eestit ja alles seejärel teisi Balti riike. On kõnekas, et Dudajevi Balti naissnaipritest kaaskonda on ka Läänes ilmunud sõjateemalises teaduskirjanduses esitatud mitte kuulujutu, vaid faktina ja seostatud seda Dudajevi varasema teenistusega Tartus. Põhjendatakse, et laulva revolutsiooni ajal pälvis Dudajev Baltikumi rahvaste austuse ja lugupidamise, kui keeldus vägivalda kasutamisest kohalike elanike vastu.⁴³ Viimane on muidugi õige, kuid sellest ei saa järeldada Balti naissnaiprite siirdumist Tšetšeeniasse.

Dudajevi kõrval seostati balti naissnaipreid ka Tšetšeenia välikomandöri Šamil Bassajeviga – just tema olevat olnud “valgete sukkpükste” relvaüksuse asutaja.⁴⁴ Kui seesama Bassajev oli varem Gruusia-Abhaasia sõjas juhtinud valdavalt tšetšeenidest koosnenud ja Abhaasia poolel võidelnud väegruppi, pidanuksid Balti naissnaiprid tegutsema Bassajevi ja tema tšetšeenide vastu. Kas pidanuks Bassajev need snaiprid grusiinidelt üle lööma? Või jätkus neid võitlema mõlemale poolele? Siin tuleb meenutada, et Balti naissnaipri kuju oli esimese Tšetšeenia sõja ajaks Vene sõdurifolklooris

⁴⁰ Mainat Abdulayeva, “Gde sh ‘yut bel’ye kolgotki. Mify russko-chechenskoï voïný”, *Chechenews.com*, 03.04.2000, <https://tinyurl.com/34s66yvu>.

⁴¹ Mari Ristolainen, “Russian Border Guards’ Self-Writing Online: Breaking Down the Soviet Cult of Heroism?”, *Scando-Slavica*, 60:1 (2014), 17.

⁴² Astashkin, *Po vol’chemu sledu*, 199.

⁴³ Zawilski, “The Soldiers’ Mothers”, 278.

⁴⁴ Timothy L. Thomas, “The Caucasus conflict and Russian security: The Russian armed forces confront Chechnya III. The battle for Grozny, 1–26 January 1995”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 10:1 (1997), 87; Regamey, “Women-snipers”, 126.

juba varem formeerunud ja selle ülekandumist Abhaasiast Tšetšeeniasse võib pidada folklooriprotsessi osaks.

Õli võis muidugi tulle valada ka Bassajev ise. Märtsis 1995 andis ta intervjuu eesti ajakirjanik Toomas Kummelile, kus ütles vastuseks küsimusele välismaiste palgasõdurite kohta talle omase huumoriga: “Minu pataljonis on üks eestlaste rühm.” Tegelikult oli tegemist tugevate ja pikka kasvu tšetšeenidega. “Kuna baltlased on ju sihvakad, siis viskasime me nalja ja hakkasimegi neid eestlasteks hüüdma.” Samamoodi hakati afgaanideks hüüdma neid paari poissi, kes leidsid endale afgaani mundrid. Bassajev rõhutas intervjuus, et tegelikult neil palgasõdureid pole – endalgi pole piisavalt relvastust, aga palgasõduritele tuleks ka palka maksta. Hiljem muidugi võitles tšetšeenide ridades ka väljastpoolt tulnud, neist kõige tuntum oli Saudi-Araabiast pärit Hattab, islamivõitleja, kes saabus Tšetšeeniasse ilmselt millalgi 1995. aasta suve teisel poolel. Toomas Kummel lisab, et ajakirjanikuna 1995. aastal Tšetšeenias viibinuna võib ta väita, et mingeid palgasõdureid seal polnud.⁴⁵ Ilmselt vastabki see tõele, sest isegi Vene ajakirjanikud, kes on kirjutanud Tšetšeenias tšetšeenide pooltel võidelnud ukrainlastest ja positsioneerivad end selgelt tšetšeeni- ja ukrainavaenulikult, ei usu, et tšetšeenidel oleks sel ajal olnud raha lihtvõitlejatele palga maksmiseks.⁴⁶

Küll märgib Kummel, et tšetšeenide pooltel võitles teiste Põhja-Kaukaasia vabariikide vabatahtlikke.⁴⁷ Teada on, et ka abhaasi võitlejad abistasid esimeses Tšetšeenia sõjas tšetšeenide,⁴⁸ samamoodi, nagu varem olid tšetšeenid koos teiste põhjakaukaaslastega abistanud abhaase grusiinide vastu. Põhjakaukaaslastel on tugev hõimuteadvus.

Teise Tšetšeenia sõja ajal tegi Šamil Bassajev retke Dagestani toetamiseks sealseid islami tugipunkte. Aastal 1999 avaldasid Vene ajalehed Pravda ja Segodnja rea artikleid, mille kohaselt avastasid Vene sõdurid kolm naissnaiprit, kes olid varem võistelnud maailmaklassi laskesuusatajatena Ukraina ja Balti riikide eest ning võitlesid nüüd palgasõduritena Dagestanis. Naised olevat treenitud ründama “altpoolt vööd”. New York Timesi ajakirjanikul, kes käis olukorda uurimas, õnnestus rääkida ühe

⁴⁵ Toomas Kummel, “Järelsõna”, Moshe Gammer, *Üksik hunt ja karu. Kolm sajandit Tšetšeenia vastupanu Vene võimule* (Tallinn: EKSA, 2019), 320.

⁴⁶ Nt Dmitrii Plotnikov, ““Vse ravno gde voevat’, lish’ b’ý protiv russkih.” Ukrainskie nacionalist’ý hoteli ubivat’ rossiyan. Oni gotovilis’ k etomu v Abhazii i Chechne”, *Lenta.ru*, 05.08.2019, <https://lenta.ru/articles/2019/03/05/unso/>.

⁴⁷ Kummel, “Järelsõna”, 320.

⁴⁸ David Siroky, “The sources of secessionist war: the interaction of local control and foreign forces in post-Soviet Georgia”, *Caucasus Survey*, 4:1 (2016), 76.

sõduriga, kes väitis, et on näinud blondi laskurit. Kõik intervjueeritud Vene sõdurid kinnitasid nende olemasolu ka siis, kui ise neid näinud ei olnud.⁴⁹

Ka 21. sajandi esimesel kümnendil oli Balti snaiprite teema regulaarselt Vene meedias esil. Kui Beslanis Põhja-Osseetias võeti septembris 2004 pantvangi kooliõpilased, teatas veebileht lenta.ru, et “Beslani terroriste katsid Balti snaiprid”. Lenta.ru tugines ühe tunnistaja ütlusele, kes olevat näinud “väga pikka meest snairipüssiga”, kes rääkis “balti aktsendiga”. Samuti “noort blondiini, kes hoidis [optilise] sihikuga püssi”.⁵⁰

Balti naissnaiprite legendi motiivid ja funktsioonid

Balti naissnaiprite legendi puhul kerkib üles mitu küsimust. Esiteks, miks nimetatakse neid “valgeteks sukkadeks/sukkpüksteks”? Teiseks, miks esitletakse neid sageli laskesuusatajatena? Kolmandaks, miks pidid snaiprid olema just naised? Neljandaks, miks pidid nad olema just Baltikumist? Viiendaks, miks pidid nad osalema praktiliselt kõikides olulisemates sõdades, mida peeti lagunenuid Nõukogude Liidu piiriladel? Ja kuuendaks, kus on selle legendi geograafilised lätted ja ajaloolised juured?

Esimest ja teist küsimust saab vaadelda koos: juba Mägi-Karabahhis olevat naissnaipreid, kes saabunud Baltikumist sealsesse pingekoldesse raha teenima, nimetatud “valgeteks sukkadeks” – põhjenduseks nende valged spordikostüümid.⁵¹ Miks spordikostüümid ja miks just valged? Kui küsisin seda Abhaasia eestlastelt, sain vastuseks, et suusatajad ju sõidavad valgetes pükstes. Tõsi, Gruusia-Abhaasia sõja ajal räägiti küll ka mustades sukkpükstes Gruusia naissnaipritest,⁵² kuid miskipärast see motiiv ei juurdunud, andes kiiresti teed valgetes sukkpükstes Balti laskesuusatajatele, kes on tänaseni sealsetes sõjalegendides juhtiva motiivina kinnistunud. Ka valgetest sukkadest kirjutanud Vene autorid mainivad justkui möödamannes, olemata ilmselt tänapäevaseid laskesuusaülekandeid jälginud, et laskesuusatajad võistlevad valgetes kostüümides.⁵³ Tänapäevased laskesuusavõistluste teleülekanded reedavad küll hoopis suuremat spordirõivastuse värvigammat, kuid miskipärast on Balti naissnaiprite rõivastusse

⁴⁹ Francine Banner, “Uncivil wars: ‘Suicide bomber identity’ as a product of Russo-Chechen conflict”, *Religion, State & Society*, 34:3 (2006), 240.

⁵⁰ Regamey, “Women-snipers”, 126.

⁵¹ Vladimir Janchenkov, ““Dikie gus’li” v beljx kolgotkah”, *Trud*, 01.04.2000, https://www.trud.ru/article/01-04-2000/4238_dikie_gusyni_v_belyx_kolgotkax.html; “Otryad “Belje chulki””.

⁵² Voronov, “Belje kolgotki”, 2020.

⁵³ “Belje kolgotki”, *Filosofiya vojný*, 2016, https://vk.com/wall-35944452_22112.

kinnistunud just valged spordipüksid. Viimane on seda kummalisem, et kaevikusse või puude vahele sobiks valge asemel mõni tumedam rõivaste värvivalik hoopis paremini. Seega küsimus, miks esitatakse naissnaipreid valges spordikostüümis laskesuusatajatena, vajab lähemat vaatlust.

Teame, et snaiper on eriväljaõppe omandanud ning erirelvastust ja -varustust kasutav eliitsõdur. Erinevalt palgamõrvarist, kes süümepiinu tundmata tapab raha eest ükskõik kelle, on snaipleri sihtmärgiks vaenlase relvastatud sõjaväelased ning ta on professionaalse sõjaväelise organisatsiooni endastmõistetav osa. Snaiplerile antakse erioppet täpsuslaskmises ning muus lahingutegevuse jaoks vajalikus, kuid snaipleri eriope hõlmab ka maskeerumist. Näiteks Talvesõjas kasutasid soome snaiiprid lumega sama värvi kombineesooni. Karjala kannasel, mis teadupärast kujutab endast maakitsust, ei mahtunud rasketehnika taktikaliselt manööverdama, metsamaastikul aga tegutsesid Soome vilunud suusaüksused peaaegu karistamatult ning tekitasid venelastele olulist kahju. Simo Häyhä, kõige kuulsam ja oskuslikum Soome snaiper läbi ajaloo, surmas kinnitatud andmetel 542 Vene sõdurit, mis on peaaegu võrdne terve Vene pataljoni isikkoosseisuga.⁵⁴ Lood täpsetest Soome snaipritest, suuskadel ja valgetes kostüümides hääletult liikuvatest surma külvajatest, kandusid Nõukogude militaarringkondades põlvest põlve edasi, elades üle ka Nõukogude Liidu lagunemise. Ühtlasi omandasid need tegelikkust ületavaid elemente ja tegid läbi folkloriseerumisprotsessi. Vene ajakirjanduses on seoses Tšetšeenia sõdadega meenutatud Talvesõja-aegseid Soome snaiipreid, kes on aga retrospektiivselt muutunud meestest naisteks – kirjutatakse soome tüdrukutest, kes olid Talvesõjas suurepärased laskurid ja tapsid palju vene sõdureid.⁵⁵ Paralleelid on seega ilmsed ja vastused küsimustele, miks nimetatakse Balti naissnaipreid “valgeteks sukkadeks/sukkpüksteks” ja miks peetakse neid laskesuusatajateks, on saanud vähemalt osalise vastuse: suusad ja püss annavad kokku laskesuusataja ja kunagi Talvesõja maskeerumisvärvuseks olnud valge kinnistub inimeste teadvuses suusa-sportlase vormirõivastusena. Seda vaatamata sellele, et laskesuusataja ei vaja võistlustel kaitsevõlvust ning kaevikusse või tänavalahingusse sobiks mõni tumedam värv paremini. Talvel ja põhjapoolsetes piirkondades oleks valge kaitsevõlvusena põhjendatud, kuid suvel ja lõunapoolsetel laiuskraadidel, kus toimus suurem osa 1990. aastate postsovetlikest sõdadest, kindlasti mitte. Kuigi see rõiva element, mis omaaegses Talvesõja kontekstis tundub põhjendatuna, jätab uude konteksti istutatuna absurdse mulje, on

⁵⁴ Tapio A. Saarelainen, *Valge snaiper* (Tallinn: Helios, 2017), 16, 24, 41, 47.

⁵⁵ “Otryad “Belje chulki””, i.a.

folklooris domineerima pääsenud kombinatsioonid piisavalt elujõulised, et loogikavigu ignoreerida. Laskesuusataja motiivi visa püsimine Balti naisnaiprite legendis rõhutab nende erilisi võimeid – miks muidu kujutatakse neid endiste tippportlastena?

Kas sellel motiivil võib olla reaalselt tagapõhja? Otsides “valgete sukkade” legendi kummutamiseks argumente, konsulteeris ajakirjanik Vladimir Voronov laskesuusatreenerite ja spetsialistidega. Need väitsid, et lahingsnaipri ja laskesuusataja vahel on tohutu erinevus. Tulistamisel väikese kaliibriga püssist turvalisel staadionil pole midagi ühist reaalse lahinguväljaõppega.⁵⁶ Samas ei saa muidugi päriselt eitada sportlaste kaasatust sõjategevusse. Gruusia-Abhaasia sõjas Abhaasia poolel snaiprina tegutsenud Eduard Aršba on ühes intervjuus rääkinud oma kaasvõitlejast, Suhhumist pärit Igor Poškurlatist, kes Aršba sõnul oli meistersportlane laskmises. Gruusia-Abhaasia sõja ajal olevat Poškurlat võidelnud teiste seas ka “valgete sukkade” vastu, kes olevat tulistanud abhaase Suhhumi kõrghoonetest.⁵⁷ Niisiis pole sportlaste-snaiprite motiiv valgete sukkade legendis päris õhust võetud.

Miks just naised?

Miks pidid snaiprid olema just naised? See on eelkõige küsimus sõjapidamise “loomulikust” korrast ja selle rikkumisest ning seksuaalvägivallast sõjas. Teame, et minevikus, kui sõdu peeti külmrelvadega, oli sõjategevus eelkõige maskuliinne valdkond. Tulirelvade kasutuselevõtt muutis meeste füüsilised eelised, nagu lihasjõud ja kiiruslik vastupidavus, sõjapidamise vähem oluliseks, mistõttu on uuema aja sõdades järjest sagedamini osalemas ka naised. Silma teravuselt, mida on vaja tulirelvade tulemuslikuks käsitsemiseks, ei jää naised meestele alla. Võib-olla on naistel lahinguolukorras isegi teatavad eelised, kui mõelda naiste väiksemale napsilembusele. Kirjanduses võib kohata väiteid naiste suuremast kannatlikkusest, aga ka füsioloogilistest eelistest laskmises: südamelihase kokkutõmbumiste vaheline intervall olevat neil sekundi murdosa võrra pikem kui meestel, mis andvat täpsuslaskmises teatava eelise.⁵⁸ Teisal on eksperdid aga väitese naiste füsioloogilistest eelistest laskmises suhtunud skeptiliselt.⁵⁹

Gruusia-Abhaasia sõja kontekstis mainisin eespool kahte eesti naist, kes osalesid sõjas abhaaside poolel. Tšetšeenia sõdadega seoses saab rääkida

⁵⁶ Voronov, “Bel’je kolgotki”, 2020.

⁵⁷ Dzheniya, “Snaiper Edik”, 2016.

⁵⁸ “Otryad “Bel’je chulki””.

⁵⁹ Voronov, ““Bel’je kolgotki””, 2020.

naisvõitlejatest, kuid need olid enamasti kohalikud. Tšetšeenide kõige kuri-kuulsamates rünnakutes osales ka tšetšeeni naine. Septembris 2004 tegutses neid Beslanis kooli hõivamisel ja pantvangide võtmisel. 24. augustil 2004 lasksid end õhku tšetšeenitarid Amanta Nagajeva ja Satsia Džebirkhanova kahes erinevas Vene lennukis, tappes umbes 89 inimest. Märtsis 2010 tapsid kaks naissoost tšetšeeni enesetaputerroristi Moskva metroos umbes 40 ja vigasid 71 inimest. Vene meedias võeti tšetšeeni naisterroristide tähistamiseks kasutusele termin “mustad lesed”, et rõhutada tšetšeeni enesetaputerroristide rünnakute fataalsust. Termin on mitmetähenduslik – paljud enesetaputerroristid on tõesti meesvõitlejate lehestunud ja leinavad abikaasad, kuid must lesk on ka ämblikuliik, ladinakeelse nimetusega *Latrodectus mactans*, kelle emaslooma eluiga on pikem kui isasel, sest sageli söövad emased isased pärast paaritumist ära. Tšetšeeni naisterroristide seostamises selle ämblikuga, nagu see Vene meedias ja venelaste teadvuses esineb, soovivad mõned autorid näha vägivaldset, kastratsiooni võrreldavat seksuaalset potentsiaali.⁶⁰

Seksuaalsed motiivid valgete sukkade legendis on paelunud mitmete folkloristide ja naisuurijate tähelepanu. Juba Gruusia-Abhaasia sõja ajal levis motiiv, et naisnaiprid tulistasid mehi genitaalide piirkonda.⁶¹ “Sala-pärased Balti nõiad” mitte üksnes ei tapnud vastaseid, vaid haavasid neid kubemesse, et nende sugu ei jätkuks.⁶² Uuele elule ärkas see motiiv esimese Tšetšeenia sõja ajal. Leedu autor Lina Ramona Vitkauskas vahendab Vene sõdurite seas ringelnud kuuldusi, mille kohaselt saanud külmaverelised blondid ja siniste silmadega naisnaiprid Tšetšeenia sõdades palka mitte peade, vaid genitaalide eest.⁶³ Motiiv Vene sõdureid kastreerivatest Balti naisnaipritest jäi igatahes oma elu elama. 1997. aastal, seega pisut enne teise Tšetšeenia sõja algust, tuli Venemaal ekraanidele ajakirjanik Aleksandr Nevzorovi film “Чистилище” (“Puhastustuli”), mille valmimist oli muuseas rahastanud tuntud oligarh Boriss Berezovski ja milles käsitleti Groznõi vallutamislahinguid detsembris 1994 ja jaanuaris 1995. Üks selle filmi võtmemomente oli Baltikumist pärit naisnaiprite täpne tegutsemine Vene sõdurite kubemete tulistamisel.⁶⁴

Raven Healing rõhutab, et selliste lugude mõte on õigustada Vene sõdurite sadistlikku, sageli seksuaalset vägivalda naiste kallal, kes relva kandes

⁶⁰ V. G. Julie Rajan, *Women Suicide Bombers: Narratives of Violence* (New York: Routledge, 2011), 140.

⁶¹ Voronov, “Bel’je kolgotki”, 2020.

⁶² Cherkasov, “Temnye tajny”, 2017.

⁶³ Lina Ramona Vitkauskas, *White stockings* (Chicago: White Hole Press, 2019), ii.

⁶⁴ Voronov, “Bel’je kolgotki”, 2020.

ja sõdides on tunginud meeste territooriumile.⁶⁵ Sama seose toovad esile Amandine Regamey⁶⁶ ja Mari Ristolainen.⁶⁷ Nii Healing kui Regamey kirjeldavad oma väite illustreerimiseks polkovnik Budanovi juhtumit: sellenimeline polkovnik vägistas ja tappis 2000. aasta märtsis Tšetšeenias 18-aastase Elza “Khedra” Kungajeva ja rajas oma kaitse kohtus sellele, et tegu oli snaipriga, kes oli tapnud tema sõdureid ja et ta kaotas teda üle kuulates enesekontrolli.⁶⁸ See oli esimene omataoline kohtuprotsess Vene sõjaväelase üle Tšetšeenia tsiviililiku vastu toime pandud kuritöö eest. Talle inkrimineeriti ajutine hullumeelsus ja ta mõisteti ravile psühhiaatria haiglasse, et vabastada ta kriminaalvastutusest. Alles pärast seda, kui lugu oli pälvinud rahvusvahelist tähelepanu ja kriitikat, tühistas kohus senise otsuse. 2003. aastal mõisteti Budanov 10 aastaks vangi.⁶⁹

Kui Budanov kasutas naisnaipri motiivi *a posteriori*, siis miks mitte kasutada seda ka *a priori* vägivalda õigustamiseks? Budanovi juhtum pärineb teisest Tšetšeenia sõjast, kuid tšetšeeni naisterroristidest räägiti juba esimese Tšetšeenia sõja päevil, samuti ringlesid ka seal “valgete sukkade” legendi erinevad variandid. Legendi mitmed versioonid rõhutavad vägivalda, mida Vene sõdurid kasutasid väidetavalt kinni püütud “valgete sukkade” kallal. Vägivalla rõhutamise üks funktsioon on vastata küsimusele, miks ei jäänud naisnaipritest kunagi mingeid asitõendeid. Kui Gruusia-Abhaasia sõjaga seoses rääkisid mitmed inimesed ajakirjanik Vladimir Voronovile läti snaipritest, siis keegi neid isiklikult näinud ei olnud. Ometi teati “kindlalt”, kuidas snaiprid kinni püüti, vägistati ja siis tankide või soomustransportööride külge seoti – “ja tükkidest ei jäänud jälgegi”.⁷⁰

Tšetšeenia sõdade ajal ringles lugusid eelmainitud “leedu laskesuusatajast” Milita Trankautenest, kes olevat oma täpsete laskudega küüniliselt kaastreerinud noori Vene ohvitseri ja kes olevat hiljem helikopterist alla visatud, mõnes versioonis koguni granaat vagiinas.⁷¹ Sellist lugu jutustatakse paljudes versioonides ja mitte üksnes Tšetšeenia, vaid ka teiste endise Nõukogude Liidu piirkondade konfliktide kontekstis. Helikopteri asemel on kohati majade katused või kõrgemate korruste aknad – lood erinevad üksnes maa ja linna nime ning maja korruste poolest. Amandine Regamey

⁶⁵ Raven Healing, “White Stockings and Black Widows: Women in Chechnya – Myths and Realities”, *Off Our Backs*, March-April (2005), 45.

⁶⁶ Regamey, “Women-snipers”, 133.

⁶⁷ Ristolainen, “Russian Border Guards”, 17.

⁶⁸ Healing, “White Stockings”, 45; Regamey, “Women-snipers”, 133jj.

⁶⁹ Healing, “White Stockings”, 47.

⁷⁰ Voronov, “Bel’ye kolgotki”, 2020.

⁷¹ Regamey, “Women-snipers”, 133jj.

rõhutab, et sellel lool on kõik legendi tunnused, kuid pole võimatu, et granaate ka tõesti seksuaalse piinamise eesmärgil kasutati.⁷² Tugev seksualiseeritus ilmneb järgmises loos, kus Vene sõdurid püüdsid Tšetšeenias kinni Baltikumist pärit 25-aastase blondide vööni juustega naissnaipri – loos rõhutatakse, et väga ilusa, kuid väga kurja. Ta olevat öelnud, kuidas ta vene sigu vihkab ja ajanud jalad aeglaselt laiali. Sõdurid polevat teda tahtnud, kuid sidunud ta rihmade abil kahe soomustransportööri külge ja andnud neile gaasi.⁷³

Naissnaiprite legendi seksuaalsed motiivid aitavad Amandine Regamey sõnul luua narratiivi asjade “loomuliku” korra hävingust (surma külvav naine, sõdurid, kelle meheau ja -roll on ohus) ja selle korra sümboolsest taastamisest seksuaalse vägivalla teel. See seletab tema sõnul, miks vaenlase snaiper peab olema naissoost. Legend võimaldab samaaegselt konstrueerida ja maandada sõdurite hirmu – hirmu vaenulike tsiviiliskute või vaenlaste sõdurite ees, keda pole näha, aga ka hirmu käituda ebamehelikult. Regamey võrdleb seda legendi Vietnami sõjas võidelnud USA sõdurite seas ringelnud legendiga, milles räägiti kohalikest prostituutidest, kes varjasid oma vagiinades ohtlikke objekte või andsid meelega edasi suguhaigusi.⁷⁴ Folklorist Regamey seletused kujutavad endast folkloristlikku jututüübi tõlgendust, millest ei puudu ka tubli annus freudistlikku psühhoanalüüsi, kus ainuüksi naine püssiga annab alust tugevateks seksuaalseteks assotsiatsioonideks. Võib lisada, et naine püssiga mõjub “loomuliku” korra rikkumisena ka seetõttu, et sõja olukorras on mehed “abielus oma relvadega” – relv on mehe naine, nagu on ühes intervjuus väljendanud Gruusia-Abhaasia sõjas snaiprina tegutsenud abhaasi mees, kes muuseas rääkis ka “valgetest sukkadest” vastaste ridades.⁷⁵

V. G. Julie Rajan rõhutab valgete sukkade teema seksualiseeritust Vene meedias, tuues kõrvale paralleele mujalt maailmast ja väites, et heledapäiseid naisterroriste on sageli seostatud prostituutidega.⁷⁶ See viimane motiiv “valgete sukkade” lugudes küll ei kajastu, kuid on ilmselt siiski ühildatav sõdurifolkloori üldiste tunnusoontega: “valged sukad” on neis lugudes pea eranditult blondid, siniste silmadega, esindades välimuselt, kuid ilmselt ka

⁷² Amandine Regamey, “The Weight of Imagination: Rapes and the Legend of Women Snipers in Chechnya”, *Rape in Wartime*, toim Raphaëlle Branche, Fabrice Virgili (London: Palgrave MacMillan, 2012), 128–139 (134).

⁷³ “Bel’ye kolgotki”, *Filosofiya voiny*, 2016, https://vk.com/wall-35944452_22112.

⁷⁴ Regamey, “The Weight of Imagination”, 136.

⁷⁵ Inna Dzheniya, “Snaiper Edik i ego “Lastochka””, *Sputnik Abhaziya*, 06.04.2016, <https://sputnik-abkhazia.ru/20160406/1017810871.html>.

⁷⁶ Rajan, *Women Suicide Bombers*, 140.

mentaalselt Lääne standardeid, milles on seksuaalsel vabameelsusel oma koht. Pikalt maskuliinses seltskonnas viibinud Vene sõdurite silmis võisid “valged sukad” olla nii seksuaalselt ahvatlevad kui ka surmavalt ohtlikud. Teise Tšetšeenia sõja ajal olevat Vene eriteenistused Tšetšeenia ja Põhja-Osseetia piiril Ištšerskaja külas pidanud kinni snaiper Jelena, kelle hüüdnimi Lolita loob taas seksuaalse alatoonini. Lolita, keda nimetatakse ukrainlannaks, arvel olevat olnud umbes 20 Vene sõdurit.⁷⁷

Seksuaalse alatooniga on ka sõdurislängist tuttav termin *suka-kukuška* (*сука-кукушка*), millega on samuti tähistatud naisnaipreid, infoportaali gramota.ru andmetel juba alates Transnistria sündmustest 1992. aastal.⁷⁸ Nimelt tähistatakse Vene sõdurislängis puu otsas varitsevat suitiidimissioonil olevat snaiprit sõnaga *kukuška*. Tšetšeenia sõdades kutsuti *kukuška*’deks naisnaipreid ja seoti mõiste “valgete sukkade” legendiga.⁷⁹ Näiteks variant, kuidas metsatuka lehestikus märgati püssioptika helkimist ja avastati snaiper, kes osutus Lätist saabunud 36-aastaseks kahe lapse emaks. Ta püssikaba viitas, et tal oli õnnestunud tappa seitse Vene sõdurit. Naisega ei tseremoonitsetud – kõigepealt naelutati ta “nagu nõid” vaiadega maa külge ja sõideti siis soomusautoga üle.⁸⁰

Mõiste *kukuška* juured on Teise maailmasõja ajas, kui see tähistas vene sõduritele surma külvanud Soome snaiprit. Eespool nägime, et Vene ajakirjanduses on seoses Tšetšeenia sõdadega muutunud retrospektiivselt naisteks ka Talvesõja-aegsed Soome snaiprid. Simo Häyhä sugused soome meessnaiprid ei mõju tänapäeval enam ilmselt piisavalt hirmuäratavalt. *Kukuška* edasiarenduse *suka-kukuška* saaks tõlkida kui “emane kägu” või vulgaarsemas versioonis “kägu-lits”, milles taas seostuvad hirm ja seksuaalne ahvatlus.

Legendis peavad “valged sukad” olema mitte üksnes naised, vaid ka erilised naised, et irduda naise “tavapärasest” rollist. Külmaverelised tapjad, nagu “valgete sukkade” legend neid kujutab, on aga kindlasti “erilised” naised. Sõjaajakirjanik Astaškin kirjutab: “Kui palju on vaja venelasi vihata, et võtta lihtsalt snaipripüss kätte ja küüniliselt ning külmavereliselt, dollarite eest hävitada?! Seni oli see maamuna peal omane vaid ühele elukutsele – timuka omale. Aga et naisest saaks timukas? Maailm pole kunagi midagi

⁷⁷ Janchenkov, “Dikie gus’li”, 2000.

⁷⁸ “Suka-kukushka popolnyaet gruz 200: Slovar’ russkogo voennogo zhargona”, *Gramota.ru*, http://www.gramota.ru/lenta/news/8_313.

⁷⁹ Ristolainen, “Russian Border Guards”, 17.

⁸⁰ Dmitrii Belibencev, ““Skorpionŷ” protiv “bel’ŷh kolgotok””, 2006, <http://old.memo.ru/hr/hotpoints/caucas1/msg/2006/06/m70558.html>.

sellist näinud.”⁸¹ See viimane motiiv – ilusa naise ja jõhkra palgamõrvari kuvandi ühitamatus vene mehe teadvuses – on jõudnud Tšetšeenia sõja kontekstis ka ilukirjandusse. Kirjanik Aleksandr Tamonikovi romaanis “Mehisuse pataljon” tapavad Vene võitlejad esimese Tšetšeenia sõja ajal snaipri, kes osutub ilusaks blondiiniks. Tema taskust leitakse Eesti kodaniku pass, välja antud 1968. aastal sündinud Muri Lepke nimele. Olukorda tunnistanud alampolkovnik Golubjatnikovile ei mahu kuidagi pähe, kuidas küll võib naine tappa raha eest noori poisse. Muri Lepke püssi kabal oli kuus sälku – järelkult tappis ta kuus sõdurit. Golubjatnikov leidis end mõttelt, et viimast, seitsmendat sälku, polnud eestlanna jõudnud tõmata ja kaheksas oleks võinud tähistada juba teda ennast, alampolkovnik Golubjatnikovi.⁸² Esialgu sõdurifolklooris ringelnud motiivid “loomulikku” korda lõhkuvatest ja Vene sõdurite elusid ning seksuaalsust ohustavatest “valgetest sukkadest” jõudsid lõpuks nii filmi kui ilukirjandusse.

Miks just Baltikum?

Kõikides lagunened Nõukogude Liidu servaaladel 1990. aastatel peetud sõdades osales ka võõrvõitlejaid. Mägi-Karabahhias võitles mitmetest islamimaadest pärit võitlejaid, Gruusia-Abhaasia sõjas mängis olulist rolli Põhja-Kaukaasiast saabunud ja Abhaasiat toetanud väekontingent, milles otsustavat osa mängisid tšetšeenid, samas kui Gruusia poolel võitles hulgaliselt ukrainlasi. Venelaste abi kasutasid nii abhaasid kui grusiinid. Ühtlasi esitasid vastaspoolel üksteisele süüdistusi võõrjõudude kaasamises ja põhjendasid sõja erinevates etappides vastaste edu just võõrjõududega. Kui esimeses Tšetšeenia sõjas venelastel vastast alistada ei õnnestunud, andis see hoogu lugudele tšetšeenide poolel tegutsevatest välisvõitlejatest. Neil oli raske mõista, kuidas ei ole väikest mägirahvast võimalik alistada – järelkult pidid neid abistama võõrjõud. Ajaleht Kommersant kirjutas 1995. aasta jaanuaris, et lisaks Balti naisnaipritele on Tšetšeeniasse saabunud 200-liikmeline Afganistani mudžaheedide üksus ja Aserbaidžaaani organisatsiooni Hallid Hundid 80 võitlejat.⁸³ Teisal kirjutatakse, et esimeses Tšetšeenia sõjas võitles tšetšeenide poolel palgasõdureid Balti riikide kõrval ka Poolast, Ukrainast ja isegi Venemaalt. “Sõjaväeallikate andmeil” olevat välisvõitlejaid kokku olnud vähemalt 150.⁸⁴ Ajakirjanik Vladimir Jantšenkov kirjutab Baltikumi, Aserbaidžaaani, Ukraina ja Vene naisnaipritest,

⁸¹ Astashkin, *Po vol'chemu sledu*, 200.

⁸² Aleksandr Tamonikov, *Batal'on muzhestva* (Moskva: Eksmo, 2011).

⁸³ Romashov, “Naemniki”, 1995.

⁸⁴ Belibencev, ““Skorpionŷ””, 2006.

kes hoidsid Vene sõjaväelasi esimeses Tšetšeenia sõjas sihikul. Mittetšetšeeni naissnaipreid võitles tema andmetel tšetšeenide pooltel mitusada. Sama autor kirjutab aga ka teises Tšetšeenia sõjas venelaste vastu võidelnud naissnaiprite rahvusvahelisest kontingendist – hiljuti Dagestanis viibinuna räägiti talle kümnekonnast naissnaiprist, kelle hulgas oli üks naine Baltikumist, üks aserbaidžaanlanna ja isegi üks mustanahaline (*негритянка*). Autor lõpetab oma artikli poeetiliselt: “kevade ja sooja saabumisega saavad “valged sukkpüksid” lõpuks “metshanede” sulgedesse. Kuid “surma tiibadel lennata” pole neil ilmselt kaua antud. Näib, et viimane jaht neile “sulelistele” on algamas”.⁸⁵ Sõnamängu seletuseks lisatagu, et “metshaned” tähistavad vene sõdurižargoonis palgasõdureid.

Kui Tšetšeenia sõdade puhul räägitakse “valgete sukkade” päritolust, siis Aserbaidžaan, Afganistan, Poola ja Ukraina on siiski justkui dekooreeriv täiendus Baltikumile – just viimasega seostatakse “valgeid sukki” kõige enam. Sellel võib olla mitmeid seletusi. “Balti motiivi” ühe põhjusena võib kõne alla tulla asjaolu, et Moskva suhted taasiseseisvunud Balti riikidega olid 1990. aastate algul üsna pingelised, seega näis olevat ütlematagi selge, et just sealt pärit snaiapid sõdivad Moskva kahjustamise eesmärgil kõikjal, kus vähegi võimalik. Seda põhjendust on kasutanud nii need, kes peavad “valgeid sukki” legendiks, kui ka need, kelle meelest võitlesid Balti naissnaiprid tõepoolest mitmetes sõjakolletes. Esimeste silmis⁸⁶ on “valged sukad” propagandavahend, mida kasutasid Vene militaarjõud ja nendega seotud väljaanded legendi levitamiseks sõdurite ja üldsuse seas, kuna vaenulik Baltikum oli loogiline vaenlasekuju. Teiste jaoks oli argument sarnane, kuigi nende meelest tegutsesid Balti naissnaiprid ka realselt. Tsiteerin lõiku ühe Abhaasia ajaloolase mulle saadetud e-kirjast, milles ta põhjendas baltlaste osalust: “Ilmselt tuleb arvestada asjaoluga, et Balti riigid ja Gruusia olid NSV Liidust lahkulöömise liikumise eestvedajad ning nad võisid kõiki Nõukogude ruumis toimunud sõdu tajuda Venemaa inspireeritud sõdadena. Seetõttu võisid nende osalust dikteerida Vene-vastased meeleolud.” Mu Abhaasia kolleegil on muidugi õigus, et Gruusia ja Balti riigid olid Nõukogude Liidust eraldumise esirinnas. Nad polnud mitte üksnes tegutsemise avangardis, vaid said esimestena tunda ka Nõukogude jõustruktuuride veriseid arveteklaarimisi. Tbilisi 1989. aasta aprilli ja Vilniuse ning Riia 1991. aasta jaanuari veresaunad on tõsiasi – kõigis neis linnades tapsid Vene eriväelased kohalikke elanikke. Ühine vaenlane liitis ning Baltikumis ja Gruusias elati tõesti kaasa üksteise

⁸⁵ Janchenkov, “Dikie gus’li”, 2000.

⁸⁶ Nt Voronov, “Beleŷ kolgotki”, 2020.

vabaduspürgimustele. Kas see aga oleks motiveerinud baltlasi minema sõtta Gruusia eest, kui see tungis kallale Abhaasiale, on muidugi iseküsimus. Või mis põhjus oleks neil olnud minna sõdima Mägi-Karabahhiasse, kus vene faktor oli marginaalne?

Kuid on teisigi assotsiatsioone, mis seovad Baltikumi venevastasusega. Baltikumist pärit palgasõdurid sobituvad vene teadvuses hästi ühenduslülis rahvusvahelise terrorismi ja fašistliku pärandi vahel, millest viimasel on vene kollektiivses teadvuses oluline koht. Baltikumist pärit võitlejad Saksa armees Teise maailmasõja päevil seovad venelaste teadvuses baltlased vaenlasekujuga. Mõtleme kasvõi sellele, miks sobisid Nõukogude filmides natse mängima eelkõige eesti ja läti näitlejad. Rolli võib mängida ka Baltikumi kui Nõukogude Lääne kuvand Venemaal – külma sõja ajal oli Lääs vaenulik välismaailm. Võib-olla mängis legendi kujunemises mingit rolli ka see, et Baltikumis asus üleliiduline treeningkeskus, kus aastaringelt harjutasid teiste kõrval ka kahevõistlejad. See baas oli siis ja on tänaseni Otepääl. Oma osa võis olla ka Tšetšeenia presidendi Džohhar Dudajevi varasemal kõrgel sõjaväelase ametil Tartus. See seos sobib küll seletama Dudajevi baltlastest kaaskonda ja “valgeid sukki” Tšetšeenia sõdades, aga mitte kõiki neid teateid Baltikumist pärit naisnaiprite kohta varasemates sõdades. Näib, et küsimus, miks pidid “valged sukad” tulema just Baltikumist, pole veel saanud ammendavat vastust.

Valgete sukkade legendi geograafilised trajektoolid ja ajaloolised juured

Folkloriste ja naisuurijaid on “valgete sukkade” legendi puhul huvitanud eelkõige selle funktsioonid: brutaalsete ja külmavereliste naistapjate legendiga õigustasid Vene sõjaväelased iseendi toime pandud vägivalda, eriti kohalike naiste kallal. Legendi päritolu, algne jutustamisareaal ja levikuteede rekonstrueerimine on jäänud nende kirjutiste fookusest kõrvale. Ometi peaks see huvi äratama, eriti kui arvestada legendi elujõulisust pika aja vältel ning haruldast mobiilsust – sarnased süžeed ja tegelaskujud rändasid 1990. aastatel praktiliselt kõikides endise Nõukogude Liidu piirkondades peetud sõdades. Kui teemaga tegelenud folkloristid ja naisajalooga tegelenud teadlased leiavad, et valgete sukkade legend aitas Vene sõjaväelastel õigustada naistevastast vägivalda, tuuakse põhjenduseks juhtumid Tšetšeeniast, kuid mitte varem peetud sõdadest. Tõsi, ka teemaga varem tegelenud autorid⁸⁷ on ära märkinud, et legend levis juba enne Tšetšeenia

⁸⁷ Regamey, “Women-snipers”, 116.

sõdu, kuid puhkes tõeliselt õitsele ikkagi nende käigus. Gruusia-Abhaasia sõda on jäänud miskipärast sisuliselt käsitlemata, kuigi nagu nähtub, on just sealt pärit hulk tunnustusi. Järgnevalt soovin näidata Gruusia-Abhaasia sõja ja seal tegutsenud Vene võitlejate rolli legendi levikus, aga selgitada ka legendi ajaloolisi juuri laiemalt.

Gruusia-Abhaasia sõda algas augustis 1992, seega mõni nädal pärast olukorra rahunemist Transnistrias. Eelnevalt nägime, et juba Transnistria konflikti ajal ringles Tiraspoli poolel võidelnute seas legend Balti naissnaipritest. Kas see tekkis seal või jõudis sinna kuskilt mujalt? Ajas tagasi minnes näeme, et Balti naissnaipritest räägiti tegelikult juba jaanuaris 1991 toimunud Vilniuse telekeskuse rünnaku järel. Tuntud teleajakirjanik Aleksandr Nevzorov paiskas kaamerasse, kui ohtlik Vilniuses on, sest Balti separatistide võitlejate seas on kahevõistlejatest snaipreid.⁸⁸ Hiljem Transnistrias teatas Nevzorov taas, et nägi teisel pool rinnet naissnaipreid, seekord väidetavalt läbi optilise püssisihiku.⁸⁹ Kas salapärased Balti naissnaiprid olid jõudnud Vilniusest Transnistriasse? Vastusele jõuame lähemale, kui vaatleme legendi peategelaste liikumiste asemel legendi levitajate liikumisi.

Osa Vilniuse ja Riia OMONi⁹⁰ liikmetest olid pärast 1991. aasta augustiputši läbikukkumist ja Balti riikide iseseisvuse väljakuulutamist liikunud edasi Tiraspoli. Isegi nn Dnestriäärse Vabariigi siseminister toodi kohale Baltikumist.⁹¹ Legendi levik järgis seega selle jutustajate liikumist Vilniusest ja Riist Transnistriasse. Transnistriast liikus vene võitlejaid Gruusia-Abhaasia sõja puhkemise järel edasi Abhaasiasse,⁹² kuid selleks ajaks oli seal ees juba hulgaliselt Baltikumis teeninud venelasi. Nimelt oli mais 1991 viidud “seoses olukorra teravnemisega” Abhaasiasse üle seni Lätis Aluksnes paiknenud 901. üksik õhudeksantründepataljon. Kui Gruusia valitud president Zviad Gamsahhurdia järgneval talvel kukutati ja võimule upitati endine Nõukogude Liidu kommunistliku nomenklatuuri tipp-poliitik Eduard Ševardnadze, moodustati 1992. aasta alguses Gruusia julgeolekuteenistuse ohvitseride osalusel Venemaa GRU eriüksuslaste ja 901. üksiku õhudeksantründepataljoni valitud võitlejatest salajane löögirühm põgenenud Gamsahhurdia tabamiseks. Seega tegutsesid

⁸⁸ Cherkasov, “Temnye tajny”, 2017; Voronov, “Belye kolgotki”, 2020.

⁸⁹ Timur Sagdiev, “Belye kogotki: skol’ko snajpersh poimali rossiiskie soldaty v Chechenskoj voine”, *Lyubiteli istorii*, 2020, <https://myhistory.mirtesen.ru/blog/43911743564/Belyie-kolgotki-skolko-snajpersh-poymali-rossiyskie-soldaty-v-C>.

⁹⁰ *Отряд милиции особого назначения* – Nõukogude miilitsa eriüksused.

⁹¹ Cherkasov, “Temnye tajny”, 2017.

⁹² Aleksandre Kvakhadze, “Transnational coalition building: The case of volunteers in the conflict in Abkhazia”, *Caucasus Survey*, 9:2 (2021), 172.

Lätist kohale toodud Vene dessantväelased Gruusia Sõjanõukogu esimehe Ševardnadze huvides. Kui Gamsahurdia põgenes Tšetšeeniasse, saadeti löögirühm laiali ja selle liikmed naasid oma üksustesse. Kui augustis 1992 puhkes Gruusia-Abhaasia sõda ja grusiinid vallutasid Suhhumi, asusid 901. üksiku õhudesantründepataljoni sõdurid rajama Suhhumi lähistel Gumista jõe äärde kontrollpunkte. Sellest ajast pärineb ka pataljoni ühe liikme Pavel Kotšubei tunnistus, et patrullides nägi ta seal kahte grusiinide poolel tegutsenud snaipripüssidega tüdrukut, kes rääkinud balti aktsendiga. Kotšubei kui Aluksnes teeninud ja läti keelt kuulnud ohvitser ei saanud siin enda sõnul eksida. On aga tähelepanuväärne, et pataljoni asupaigaks jäi kogu sõja ajaks Suhhum, st grusiinide poolt hõivatud territoorium. Seega tehti koostööd grusiinidega. Nagu Kotšubei tunnistusest selgub, esinesid pataljoni liikmed Abhaasias ametlikult rahuvalvajatena, ta ise oli ametlike dokumentide järgi rahuvalvepataljoni toitlustusohvitser. Selle ameti kattevarjus organiseeris ta oma tunnistuste kohaselt mitmete kaasosalistega diversiooniakte grusiinide kontrollpunktidele. Samuti söötis ta teda usaldanud grusiinidele ette valeinformatsiooni ja tappis enda sõnul hulgaliselt Gruusia sõdureid. Käsuliinid tulid Moskvast, kus ta oli eriväepataljoni hingekirjas, seda aga konspiratiivselt. Ja ülesanded olid nüüd sootuks muud kui enne Gruusia-Abhaasia sõja algust, mil erirühm oli tegutsenud Eduard Ševardnadze huvides. 1992. aasta detsembris valmistas Kotšubei koos sõbraga ette atentaati Eduard Ševardnadzele, kes pidi saabuma Suhhumi. Atentaadi ajasid aga nurja Kotšubei varasemad võitluskaaslased Venemaa GRUst, kes olid asunud tööle grusiinide ja Ševardnadze heaks. Kotšubei olukord Abhaasias muutus tuliseks ja ta pühkis selle maa tolmu jalgelt,⁹³ meile aga annavad tema ülestunnistused väga huvitavat informatsiooni venelaste rolli kohta selles sõjas. Info kinnitab varasemat teadmist, et Vene komandörid Abhaasias mängisid selles sõjas topeltmängu. Sellest on kirjutatud lisaks Gruusia ja Abhaasia autoritele ka mitmed välisautorid. Märgitakse, et sõja ajal andsid Abhaasias paiknenud Vene üksused eri aegadel abi mõlemale poolele.⁹⁴ Ise olen Abhaasias sõjas osalenutega intervjuusid tehes kuulnud oletusi, et venelased testisid Gruusia-Abhaasia sõjas oma uuemat relvastust, jagades seda mõlemale poolele. Kotšubei tunnistusest

⁹³ Rechkalov, "Pravila", 2008.

⁹⁴ Bruno Coppieters, "The United Nations Observer Mission in Georgia (UNOMIG)", *The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*, toim J. A. Koops, N. MacQueen, T. Tardy, P. D. Williams (Oxford: Oxford University Press, 2015), 443–454 (444–445); Andrei A. Kazantsev, Peter Rutland, Svetlana M. Medvedeva, Ivan A. Saf-ranchuk, "Russia's policy in the "frozen conflicts" of the post-Soviet space: from ethnopolitics to geopolitics", *Caucasus Survey*, 8:2 (2020), 149.

ilmneb lisaks, et ka ühtede ja samade Vene regulaarüksuste liikmed võisid üksnes mõne kuu jooksul pooli vahetada ja sattuda üks ühe ja teine teise vaenupoole teenistusse. Korrupsioon tollases Venemaa lagunevas ja keskujuhtimisele halvasti alluvas sõjaväes oli väga suur. Korrumpeerunud Vene ohvitseridest Abhaasias rääkis hiljem ka Jevgeni Primakov, kes Gruusia-Abhaasia sõja ajal oli töötanud Venemaa välisluureteenistuse direktorina.⁹⁵

Meie teemaga seoses on aga huvitav, et kogu 901. üksik õhudessantründepataljon, mis 1990. aastate algul paiknes Lätis ja 1991. aasta kevadel viidi üle Abhaasiasse, osales hiljem ka esimeses Tšetšeenia sõjas.⁹⁶ Dessantväelased, kes olid Lätis kogenud sealseid separatistlikke meeleolusid ja pingeid läti ning vene elanikkonna vahel ning küllap olid kokku puutunud ka läti naistega, võisid panustada Balti naissnaiprite legendi formeerumisse nii Abhaasias kui Tšetšeenias. Oma osa legendi kujunemisse andsid varem Lätis ning Leedus baseerunud ja 1992. aasta esimesel poolel Transnistrias tegutsenud eriväelased, kes samuti jõudsid hiljem võitlema Tšetšeeniasse.

Nimelt kui 1994. aasta detsembris algas esimene Tšetšeenia sõda, moodustasid venelased kiiresti õhudessantvägede eriotstarbelise luurerügemendi, mis mõningatel hinnangutel oli “peaaegu ainus täisvereline lahinguüksus kogu Venemaa relvajõududes”.⁹⁷ Selle eliitüksuse koosseisu läksid parimad õhudessantüksused. Rügemendi aluseks sai 218. erivägede pataljon, mis oli varem viibinud sõjakolletes Mägi-Karabahhias, Transnistrias ja Abhaasias. Rügemendiga liideti ka eespool nimetatud 901. üksik õhudessantründepataljon, mis oli Gruusia-Abhaasia sõja ajal baseerunud Abhaasias. Kuid suur osa rügemendi isikkoosseisust oli 1992. aasta kevadel ja suvel osalenud Moldova relvajõudude tagasilöömisel Dnestri ääres, kus juba olid ringelnud legendid balti naissnaipritest.⁹⁸ Seega algselt Lätis ja Leedus baseerunud erinevad üksused osalesid enne Tšetšeenia sõda küll mitmetes postsovetlikes relvakonfliktides, kuid suunati lõpuks Tšetšeeniasse, kus liideti ühtseks rügemendiks. Ühine Baltikum peamine põhjus, miks vastase poolel tegutsevate müütiliste naissnaiprite päritolupaigana kinnistus lõpuks just Baltikum. Baltikumi nõukogudeaegne Lääne-renomee aitas sellele muidugi kaasa. Niisiis on “valgete sukkade” legendi levikus oluline Vene eriuksuslaste ja ilmselt ka palgasõdurite silmatorkav mobiilsus 1990. aastate postsovetlikes konfliktides: sinna, kuhu liikusid nemad, liikus ka legend Balti naissnaipritest. Legendi

⁹⁵ Sokolov, *Uue Venemaa sõjad*, 75.

⁹⁶ Shurygin, “Ocherk”, 1998.

⁹⁷ Samas.

⁹⁸ Samas.

levik annab tunnistust mitte pärimuses figureerivate tegelaskujude, vaid pärimusekandjate osalemisest neis konfliktides.

Venelannad “valgete sukkadena”

Artikli sissejuhatuses osundatud eestlannast sanitaarinstruktor, kes osales Gruusia-Abhaasia sõjas abhaaside poolel, rääkis veel ühe pikantse loo, mis avardab Balti naissnaiprite legendi trajektoore. Nimelt oli ta pärast Gruusia-Abhaasia sõda tutvunud Abhaasias ühe Nõukogude Liidu laskesuusakoondise liikmega. See pihtinud oma kogemustest sõjas: “Vahest kui ma istun seal kuskil puu otsas ja vaatan teisele poole [rindejoont] – täpselt need tüdrukud kõik olid meiega koos [koondises].”⁹⁹

Kuidas nägi see venelannast laskesuusataja nii täpselt ja selgelt rinde taga toimuvat? Kas ta kasutas binoklit? Või vaatas äkki hoopis läbi optilise püssisihiku? Ja miks pidi laskesuusatajast jutustaja istuma sõja ajal puu otsas? Eespool nägime, et snaiprid varitsevad sageli just puu otsas (*kukuška*’d). Niisiis osales ka too laskesuusakoondislane sõjas snaiprina, vähemalt eestlannast jutustaja versioonis. Loo kohaselt kasutasid laskesuusatajatest snaipreid mõlemad vaenupooled. Eestlanna, kes seda lugu vahendas, lisas aga veel ühe huvitava üldistuse: “See ei olnud ainult Baltikum [Balti naissnaiprid], enamuses oli see Sankt Peterburg.”

Kas võib siis võtta teadmiseks, et Vene laskesuusatajaid osales Gruusia-Abhaasia sõjas snaipritena mõlemal poolel? Tõele lähemal tundub olevat seletus, et naissnaipri kuju oli tagantjärele muutunud nii massiivseks traditsioonidominandiks, et seda kasutati väga erinevates variantides, ka sellistes, mis on vastuolus narratiivi üldise loogikaga. Samad jutumotiivid kordusid pärast Gruusia-Abhaasia sõda ka esimeses Tšetšeenia sõjas. Üks selles sõjas osalenud vene sõdur kirjeldab, kuidas üks ta kaaslastest märkas keskpäeval, et lähedal asuva puu lehestikus miski helgib. Kogu salk jooksis puu juurde ja leidis noore naise, kes osutus venelannaks, laskesuusamise meistersportlaseks. “Halasta, ära tapa,” hakkas naine nutma. “Mul on Peterburis väike laps, keda tuleb toita.” Naisel oli summutiga püss ja kümnekond sätku püssikabal. Mehed olid maruvihased ja hakkisid snaipri sapöörilabidatega surnuks.¹⁰⁰ Nagu juba varem oleme näinud, tapetakse neis lugudes kätte saadud snaiprid võikalt. See motiiv annab ühelt poolt võimaluse rääkida kättemaksust ja “õiglasest” karistusest, teisalt aga garanteerib, et kellelgi ei saa tekkida huvi asitõendite vastu.

⁹⁹ Intervjuu Suhhumis 2018. a.

¹⁰⁰ Belibencev, ““Skorpionŷ””, 2006.

Eestlanna vahendatud loo motiiv, milles üks snaipeer tunneb teisel pool rinnet ära teise, kordub hiljem Tšetšeenia sõjas. Krasnaja Zvezdas kirjutati nn Lendava Hollandlase (*Летучий голландец*) üksusest, mis oli Vene föderaalvägede erirühm snaiprite vastu võitlemiseks. Üks selle rühma võitlejatest olevat eemalt jälginud vastase snaipri nägu ja see oli talle tuttav. Vastane oli tema omaaegne treener, kes oli õpetanud talle laskmise põhitõdesid ja vorminud temast meistersportlase kandidaadi. Laskmisõpetaja nimi oli Lidia Andrejevna – ilmselt edasiarendus Laimast, millist koondnime kasutati tollastes reportaažides laialdaselt.¹⁰¹ Räägiti ka lugu rostovlasest, kes lasknud snaiprina maha omaenda treeneri, teisel pool rinnet naissnaiprina tegutsenud Rostovi ALMAVÜ lasketreeneri.¹⁰² Ka selles variandis on vastamisi mitte venelane ja baltlane, vaid kaks omavahel tuttavat venelast, teine teisel pool rindejoont. Niisiis algselt Baltikumist ja baltlastega seotud lugu on kohati seostatud ka venelastega. Loo variatsioonirohkus annab tunnistust selle laiast levikust ja populaarsusest. Kui mõnede eespool tsiteeritud Vene autorite meelest räägib lugude lai levik Baltikumist pärit snaiprite mobiilsusest, mis viis nad ühest sõjakoldest teise, siis tegelikult reedavad erinevates sõdades aina korduvad loo motiivid nende lugude jutustajate ehk siis Vene sõdurite mobiilsust. Kahtlemata aitas lugude levikule kaasa ka Vene ajakirjandus, mis neid lugusid vahendas.

Snaiprilegendi hilisemast levikust

Legend Balti naissnaipritest on ilmutanud üllatavat elujõulisust mitte üksnes geograafiliselt, vaid ka ajalisel. Isegi veel Vene-Gruusia sõja ajal 2008. aastal räägiti naissnaipritest Lõuna-Osseetias, järgmisel kümnendil, pärast Ida-Ukraina separatistlike sündmuste algust, ka seal. Üht Ukraina naisministrit (kusjuures endist tipplaskesuusatajat) on süüdistatud Venemaa telekanalites, justkui oleks ta tegutsenud snaiprina Ida-Ukrainas Slovjanskis ja tapnud tsiviilisikuid, sh lapsi. Kui Ida-Ukraina separatistid võtsid 2014. aastal kinni Ukraina piloodi Nadežda Savtšenko, oli temagi Vene telekanalite kohaselt “hästitreenitud” snaipeer.¹⁰³ 2014. aastal Krimmi hõivates intensiivistus Venemaa infosõda Balti riikide suunal. Vene meedia lisis “Balti ohu” oma üldisesse Ukraina-vastasesse narratiivi. Mõjukas Vene ajakirjanik Dmitri Kiseljov levitas järjekindlalt fantastilist teooriat, et Kiievi Maidani sündmuste taga olid Rootsi, Poola ja Leedu, saamaks

¹⁰¹ Voronov, “Bel’je kolgotki”, 2020.

¹⁰² Janchenkov, “Dikie gus’li”, 2000.

¹⁰³ Regamey, “Women-snipers”, 115, 116.

revanši Poltava lahingus 1709. aastal saadud kaotuse eest. Vene telejaam NTV laskis eetrisse pseudodokumentaali, mis tõi sisse ka Balti snaiprite teema: need olevat tulistanud rahvast nii 1991. aastal Vilniuses kui 2014. aastal Kiievis.¹⁰⁴ Taas näeme seose loomist 1991. aasta Vilniuse ja hilisemate sündmuste vahel, mis on legendi leviku konstrueerimise seisukohalt kõnekas.

2016. aastal süüdistas Ukraina parlamendisaadik Dmitri Tõmtšuk Luhanski separatistide võime kuulujuttude levitamises Lätist pärit ja Donetskis elanikke tulistavate snaiprite kohta.¹⁰⁵ Kuuldused aga jätkusid. 9. aprillil 2017 teatas isehakanud Luhanski Rahvavabariigi rahvamiilitsa esindaja alampolkovnik Andrei Marotško ajakirjandusele, et konfliktipiirkonda on lähetatud palgasõdurid Lätist, Leedust ja Poolast. Polkovnik Eduard Basurin separatistlikust Donetskis Vabariigist teatas, et Maiorski oblastis täheldati mitmete snaipirühmade saabumist, mis olid relvastatud välismaal valmistatud vintpüssidega.¹⁰⁶ Ka 2022. aastal kuuldub Vene ajakirjanike väiteid Balti naissnaipritest võitlemas Ukraina poolel Venemaa vastu Donetskis, Luhanskis ja Mariupolis.¹⁰⁷ Ukraina sõja kontekstis on Balti naissnaiprite legendile 2016. aastal huvitava rakursi andnud Vene politoloog ja ajakirjanik Aleksandr Nosovitš. Nosovitš meenutab “valgeid sukki”, mis on tema sõnul muidugi legend, kuid selline, mis pole tekkinud tühjale kohale. Ta väidab, et Tšetšeenia sõdades võitles kindlasti palgasõdureid Baltikumist, kuigi mitte tingimata naissnaipreid. Seetõttu pole tema sõnul sugugi võimatu Baltikumist pärit palgasõdurite osalus nii varasemates konfliktides kui nüüdses Ukraina konfliktis. Ühe põhjendusena kasutab Nosovitš Balti riikide sõjalist abi Ukrainale.¹⁰⁸ See viimane on muidugi tõsiasi, mida ei varja ei Balti riigid ega Ukraina – ei tollal ega 2022. aastal Vene-Ukraina sõja eskaleerumise ajal. Nosovitši taktika – esineda “ratsionaalselt” ja näiliselt tühistada “valgete sukade” legend, samal ajal jättes õhku võimaluse mingite Baltikumist pärit palgasõdurite osalusest

¹⁰⁴ Agnia Grigas, *Beyond Crimea. The New Russian Empire* (New Haven, London: Yale University Press, 2016), 165.

¹⁰⁵ Aleksandr Nosovich, ““Belje kolgotki”: kak Pribaltika pomogaet ukrainškoj armii”, *Rubaltic.ru*, <https://www.rubaltic.ru/article/politika-i-obshchestvo/020616-pribaltika-ukraina/>.

¹⁰⁶ “Snaipershy “Belje kolgotki”: kem oni byli na samom dele”, *Russkaya Semerka*, <https://russian7.ru/post/snaypershi-belye-kolgotki-kem-oni-by/>.

¹⁰⁷ “I snova o “kolgo tkah”: zhenschiny-snaiperjy iz stran Baltii vojuyut protiv russkih v Ukraine”, *ruDELFI.lt*, 27.05.2022, <https://www.delfi.lt/ru/detektor-lzhi/manipuliacia/i-snova-o-kolgotkah-zhenschiny-snajpery-iz-stran-baltii-voyuyut-protiv-russkih-v-ukraine.d?id=90294427>.

¹⁰⁸ Nosovich, ““Belje kolgotki””.

1990. aastate sõdades – on klassikaline infokorratuse näide. Küllap lisab see taktika “valgete sukkade” legendile jõudsalt elupäevi ka edasistes venelaste osalusel toimuvates konfliktides.

Kokkuvõte

Kuuldused Balti naisnaipritest, kes olevat Gruusia-Abhaasia sõjas võidelnud grusiinide poolel ja abhaaside vastu, levivad Abhaasias tänase päevani, tekitades sealsetes eestlastes ebamugavust. Balti naisnaipritest on kirjutatud ka Abhaasia sõja teaduslikes käsitlustes, kuid ilma ühegi vett-pidava tõendita. Kuuldused on kerged tekkima, sest nagu defineeris ühes usutluses Abhaasia sõja veteran: “Tõeline snaipeer on nähtamatu, halastamatu ja tabamatu.”¹⁰⁹ Nähtamatu ja tabamatu snaipeeri kohta ei tea vastane tavaliselt muud, kui et ta on täpne ja ohtlik laskur. Tema sugu, rahvus ja päritolu jäävad enamasti teadmata ja see asjaolu on viljakas pinnas legendidele, mida on võimatu kinnitada või ümber lükata. Nii pole ka “valgetest sukkadest” kirjutatud Abhaasia ajaloolased valmis neid kuuldusi legendiks tunnistama. Ühtki asitõendit Balti naisnaiprite olemasolu kohta ei Mägi-Karabahhiast, Transnistriast, Abhaasiast, Lõuna-Osseetiast, Tšetšeeniast ega Dagestanist ei ole aga leitud. Kui peale legendide midagi pole, tuleb lähtuda neist. Kronoloogiliselt ilmus legend Balti naisnaipritest ehk “valgetest sukkadest” esmalt lagedale Baltikumis, Transnistrias ja Mägi-Karabahhis, seejärel Abhaasias ja puhkes öitsele esimeses Tšetšeenia sõjas. Mitmed naisuurijad ja folkloristid ongi keskendunud legendi levikule just Tšetšeenias ja analüüsinud eelkõige legendi funktsioone. Autorid, nagu Raven Healing, Amandine Regamey ja Mari Ristolainen, kirjutavad, et nende lugude mõte on õigustada Vene sõdurite sadistlikku, sageli seksuaalset vägivalda naiste kallal, kes relva kandes ja sõdades on tunginud meeste territooriumile. V. G. Julie Rajan rõhutab samuti “valgete sukkade” teema seksualiseeritust Vene meedias, tuues kõrvale paralleele ka mujalt maailmast. Siit jõuamegi tõdemuseni, et lugude levikuks pole oluline mitte niivõrd nende tõelevastavus, vaid funktsioon. Snaipeer, kes varitseb sõdalast märkamata, kes on täpne ja halastamatu, sisendab kahtlemata hirmu, tekitab viha ja annab kättemaksule õigustuse.

Legendi päritolu ja liikumistrajektorid pole eelnimetatud autorite kirjutistes suuremat tähelepanu pälvinud. Seetõttu oli põhjust legendi neid aspekte käesolevas artiklis lähemalt vaadelda, samuti seda, miks pidid naisnaiprid pärinema just Baltikumist. Lisaks Baltikumi imagoloogilisele

¹⁰⁹ Dzheniya, “Snaipeer Edik”, 2016.

tähendusele vene teadvuses (Saksa armee sõdurid Teises maailmasõjas, Lääne kuvand Nõukogude Liidus, iseseisvusliikumise avangard koos Gruusia Nõukogude Liidu lagunemise päevil) oli ka konkreetseid ajaloolisi põhjusi (Tšetšeenia presidendi Dudajevi varasem teenistuskohd Tartus, üleliiduline laskesuusatajate treeningbaas Otepääl, veresaunad jaanuaris 1991 Vilniuses ja Riias).

Nõukogude Liidu erivägede üksuste relvastatud rünnakud rahva vastu leidsid aset Riias ja Vilniuses. Just sealt pärinevad esimesed teated jõustruktuuride vastu võitlevatest Balti snaipritest. Edasi liikusid needsamad Nõukogude üksused Transnistriasse, võttes kaasa ka legendi Balti naisnaipritest. Osa Baltikumis paiknenud üksustest liikus aga ka juba 1991. aastal otse Baltikumist Abhaasiasse. Abhaasiast jõudsid samad üksused hiljem Tšetšeeniasse. Kui seal moodustati õhudesantvägede eriotstarbeline luurerügement, sai selle aluseks 218. erivägede pataljon, mis oli varem viibinud sõjakolletes Mägi-Karabahhias, Transnistrias ja Abhaasias. Rügemendiga liideti ka 901. üksik õhudesantründepataljon, mis oli Gruusia-Abhaasia sõja ajal baseerunud Abhaasias ja jõudnud sinna Lätist. Balti naisnaiprite legend, mille algmed sündisidki ilmselt Baltikumis, liikus Vene sõduritega pidevalt kaasas, omandades erinevates pingekolletes uusi motiive, detaile ja süžeeliine. Talvesõja-aegsest valgest kaitseriietusest on saanud liibuv spordirõivas, elukutselistest täpsuslaskuritest laskesuusatajad, läbinisti maskuliinses sõjakeskkonnas on meestest saanud naised. Soomlastest on saanud baltlased, sest kuigi soomlastega peeti maha reaalseid sõdu, mõjuvad baltlased – endised “omad” ja nüüdsed “väikesed tigidad” naabrid – soomlastest usutavamalt. Valge spordirõivas mõjub lahingu situatsioonis absurdseks. Ebaloogiline on, et Gruusia-Abhaasia sõja ajal võitlesid väidetavad Balti naisnaiprid tšetšeenide vastu ja peagi alanud esimeses Tšetšeenia sõjas tšetšeenide poolel. Peamine aga jäi – täpne ja sitke snaiprist blondiin, kes tapab külmavereliselt noori Vene sõdureid. Kui selles kõiges tahta näha midagi seaduspärast, siis kindlasti just seda, et alati võitlevad Balti naisnaiprid venelaste vastu, olgu nende liitlasteks ja vastasteks siis kes tahes.

MÄRKSÕNAD: postsovetlikud konfliktid, Abhaasia, Tšetšeenia, Balti naisnaiprid, sõdurifolkloor

AIVAR JÜRGENSON on Eesti Rahva Muuseumi vanemteadur.*

* Kirjavahetus: Eesti Rahva Muuseum, Muuseumi tee 2, Tartu 60532, Eesti. E-post: aivar.jurgenson@erm.ee.

ABSTRACT: *Women Snipers from the Baltic States Fighting in the Georgian-Abkhazian and Chechen Wars. The Legend of White Tights in Russian Soldier Folklore*

There have been many wars in the Caucasus in recent history, but Estonia and Estonians have had little contact with them. About 170 people were evacuated to Estonia from Abkhazia at the beginning of the Georgian-Abkhazian war (1992–93) – Abkhazian Estonians and their family members. Several hundred Estonians left during and after the war – some came to Estonia, some went to Russia, while others went to Georgia. A dozen Abkhazian Estonians fought in the war on the Abkhazian side. On the Abkhaz side, at least two people from Estonia also took part in the war, one of whom was not Estonian. However, rumours circulate in Abkhazia that female snipers from Estonia and other Baltic states took part in the war on the Georgian side. They are talked about, but they are also written about in historical literature and the press, but always very concisely because there is no concrete evidence. Rumours of Baltic women fighting for Georgia and against Abkhazia (so-called *white tights*) cause discomfort for Estonians living in Abkhazia.

This article examines the occurrence and reflections of the legend of Baltic women snipers in various wars that have taken place in the outskirts of the former Soviet Union in the 1990s. Russian military folklore tells that female snipers from the Baltics have taken part in the wars in Nagorno-Karabakh, Transnistria, Abkhazia, South Ossetia, Chechnya, and Dagestan. Later reports also speak of them in connection with the Russian-Ukrainian war. The legend of Baltic women snipers has been discussed by several folklorists, but they are primarily interested in the functions of the legend. Authors such as Raven Healing, Amandine Regamey, and Mari Ristolainen write that the purpose of these tales is to justify the sadistic, often sexual, violence of Russian soldiers against women bearing weapons who have encroached on men's territory. V. G. Julie Rajan also emphasises the sexualisation of the issue of *white tights* in the Russian media, drawing parallels from other parts of the world. By focusing on the functions of the legend, most of these authors are less interested in its origin and trajectories.

The article seeks to answer the question of how and where this legend may have formed, why the snipers had to be from the Baltics, and whether the Baltics have a symbolic or real connection to this legend. It turns out that the legend first appeared in the Baltics, then spread to Transnistria and Nagorno-Karabakh, then to Abkhazia, and flourished in the first Chechen

war. In addition to the imagological significance of the Baltic states in the Russian consciousness (German allies in World War II, the so-called Western image among Soviet republics in the Soviet years, the avant-garde of the independence movement of the Baltic states with Georgia in the days of the breakup of the Soviet Union), there were also specific historical reasons (the previous military service of the Chechen President Dudayev in the Estonian city of Tartu, the training base for Soviet biathlons in the Estonian city of Otepää). Armed attacks on the people by the Soviet Union's internal forces took place in Riga and Vilnius.

This is where the first reports of Baltic snipers fighting against the Soviet armed forces come from. The same Soviet units moved on to Transnistria and from there to Abkhazia, taking with them the legend of the Baltic women snipers. However, some of the units located in the Baltics already went directly from the Baltics to Abkhazia in 1991, where they later met with colleagues who had been fighting in Transnistria in the meantime. The same units later arrived in Chechnya from Abkhazia. When a special regiment was formed there, it was based on the 218th Special Forces Battalion, which had previously been in war zones in Nagorno-Karabakh, Transnistria, and Abkhazia. However, the regiment also joined the 901st Airborne Assault Battalion, which was based in Abkhazia during the Georgian-Abkhazian war and reached Abkhazia from Latvia. The legend of the Baltic women snipers, which was probably born in the Baltics, constantly moved with the Russian soldiers, acquiring new motifs, details, and storylines in various places. The legend also maintained great illogicalities as it moved, such as the claim that during the Georgian-Abkhazian war, alleged Baltic female snipers fought against Chechens, and shortly thereafter on the Chechen side in the first Chechen war. However, the legend preserved its main element – the precise and tough blond female sniper, who cold-bloodedly kills young Russian soldiers. In the legend's broad variety of motifs, one regularity is always maintained – the Baltic female snipers always fight against the Russians, regardless of who the enemies of the Russians are.

KEYWORDS: postsoviet conflicts; Abkhazia; Chechnya; Baltic female snipers; military folklore

AIVAR JÜRGENSON is Senior Researcher at the Estonian National Museum.*

---

* Correspondence: Estonian National Museum, Muuseum Rd 2, Tartu 60532, Estonia. E-mail: aivar.jurgenson@erm.ee.